

PIONIEREN IN HET MBO

STRUCTURELE
FINANCIERING VERDUURZAAMT

CliniClowns zoekt talent m/v

Binnenkort zijn er weer audities voor clowns. Iets voor jou? Lees er alles over op cliniclowns.nl/werkenbij.

AVANTI!

Pascale Marthine Tayou, 'Plastic Tree C', 2014. Foto Lennie Steenbeek

'De samenwerking met het mbo zal een co-creatie moeten zijn, want ik als industrieel erfgoed-expert, heb geen kaas gegeten van techniek. We hebben elkaar nodig.' Janneke Francissen van het Zaans Museum merkte tijdens een *Kennisatelier Creativiteit in het mbo* van het LKCA op dat er door veel meer collega's zo over wordt gedacht.

Een hand verder in die richting helpt de programmaregeling *Kunsteducatie voor mbo'ers*. Het Fonds 21 geeft met die regeling sinds 2017 een impuls aan de ontwikkeling van kwalitatief en toegankelijk kunst- en culturaanbod voor jongeren op het mbo. Na een pilot in 2017 met vijf projecten, een open call in 2018 die veertien projecten opleverde, zou het best weleens kunnen dat het Fonds dit jaar meer dan twintig projectaanvragen op een open call krijgt.

Maar vergeet alsjeblieft de gedreven CJP-directeur Walter Groenen niet. Hij vond het destijds ongelooflijk dat er voor vo-leerlingen wel geld beschikbaar was voor een cultuurkaart en voor een mbo-student niet. Groenen kreeg het voor elkaar! Sinds 2016 is er de MBO Card, maar hij blijft lobbyen voor een eigen budget op die kaart, net zoals in het vo.

Het themadeel van deze Kunstzone heeft als belangrijkste uitgangspunt de (opbrengsten van de) programmaregeling van het Fonds 21. Met een hoofdrol voor CJP en LKCA als partners en onvermoeibare lobbyisten voor meer cultuuronderwijs in het mbo. Rozemarijn Schouwenaar en Huub Braam

(LKCA) zoomen in hun artikelen in en uit op de nog vaak pionierende culturele instellingen en opleidingen. Praktijk en beleid van vogel- naar kikvorsperspectief, van prachtig beeldmateriaal voorzien door onder andere Marije Kuijs van CJP.

De bijdragen van Mariska van der Vaart en Laura Kool gaan vervolgens in op de discussie van de afgelopen jaren over de opleiding mbo Artiest. Zij laten zien hoe in dit discours de arbeidsvraag wordt uitgespeeld tegen de onderwijsvraag. Steeds gaat het om twee principes: jongeren via het beroepsonderwijs in staat stellen hun talent te ontwikkelen in een door hen zelf gekozen richting, of ervoor zorgen dat het beroepsonderwijs voorziet in de behoefte van de arbeidsmarkt aan kwalitatief goed geschoolde uitstromers.

Veranderingen zijn ook aan de orde in het redactieteam van Kunstzone. Na ruim vijf jaar inspirerend en prikkelend hoofdredacteurschap van Judith Boessen is haar functie vanaf 1 oktober overgenomen door een driekoppig hoofdredactieteam. Pien School en Esther Schaareman werken al geruime tijd voor Kunstzone als redacteur Beeldend en geven onder meer les in het vo en het hbo, ikzelf schreef de afgelopen jaren over beleid en onderzoek en verzorgde de eindredactie. Gaat er op hoofdlijnen iets veranderen? Vast wel. Net als onze voorgangers willen we, mét onze redacteurs, zó goed zijn dat we onmisbaar voor u worden!

Marjo

MARJO VAN HOORN

Hoofdredacteur Kunstzone

THEMA

PIONIEREN IN HET MBO

- 19 Intro: **Met creativiteit op toekomst voorbereid**
- 20 'Kunsteducatie in het mbo, waar beginnen we (aan)...?'
- 26 Dans in het mbo: last of verrijking?
- 29 Cultuureducatie van vmbo naar mbo
- 30 Cultuureducatie in het mbo mag geen incident zijn
- 33 Mbo'ers in een kunstmuseum
- 36 Hoe organiseer én financier je kunstaanbod voor het mbo?
- 40 Kunst als motor voor brede vorming
- 43 Mbo-docenten die het verschil maken
Enthousiast, maar roepende in de woestijn
- 46 Mbo'ers in een kunstmuseum
- 47 Coda: **Nieuwe horizonten**

ALGEMEEN

- 08 Ruimte voor de museumbezoeker
- 12 De kracht van Trots
- 14 Meet the Maker
Kunsteducatie vanuit het perspectief van... Merlijn Twaalfhoven
- 16 Opdrachten met 'energielabel'
- 48 Nieuwe vervolgstudies = **nieuwe kunstlessen?**
- 52 Beroepsperspectief mbo-artiest
Een meer dan complexe discussie
- 55 Vernieuwen ≠ dogma
De kunstdocent als onderwijsvernieuwer
- 58 Makers leiden rond

08

Algemeen

Waarom is het vak van rondleider in een museum eigenlijk zo belangrijk?

06

Beeldreportage

Achter een facade van plezier toont Tanja Ritterbex haar kritische blik op de maatschappij

16

Algemeen

Van KuB-kwaliteitslabel tot complete leerlijn

20

Thema

De eerste programmeregeling van Fonds 21 laat zien dat het mogelijk is om mooie projecten voor het mbo te maken

Thema

Foam en De Cultuurschool tippen over de organisatie van aanbod voor het mbo

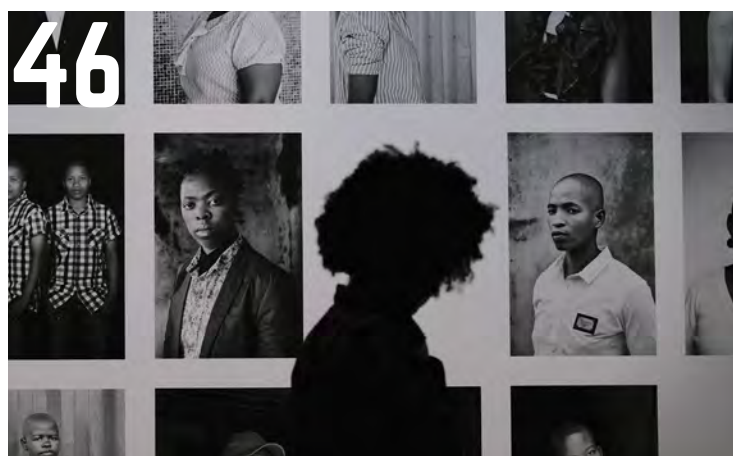

Algemeen

De opleiding mbo Artiest heeft maatschappelijke waarde

RUBRIEKEN & COLUMNS

03 Redactioneel	50 Weerwerk:
Sam Reekers
06 Beeldreportage:
Tanja Ritterbex	54 Van Gerwen denkt door
13 Leer mij kennen:
Daisy Vergeer	59 De afzwaai:
Fako Kluiving
24 Beeldreportage:
Fleur Reinten	60 Beeldreportage:
The Return, Luc Tuymans
28 De Canon van Rop:
Twee puttertjes	62 Gespot: Boeksignalementen
34 Centerfold:
Keetje Mans	63 On Stage
42 Buitenkijk:
Marianne Zwagerman	64 Cultuurbaar
	66 Lidstaat & Helpdesk VLS/VONKC
	67 Colofon

Thema

Mbo-ers op onderzoek in musea voor moderne kunst

50

Weerwerk

'Neem jezelf niet te serieus, denk ik vaak'

63

On Stage

Een opmerkelijke kennismaking met Mounir Samuel

HOOFDROL

Tanja Ritterbex (1985, Heerlen) eist vrijwel in al haar werk, dat als een Facebookpagina of een visueel dagboek is, de hoofdrol op. Ze plaatst zichzelf in verschillende omgevingen, vaak op karikaturale wijze. Achter die façade van plezier en uiterlijk vertoon schuilt een kritische blik op onze maatschappij, waarin sociale media beeld bepalend zijn en de grens vervaagt tussen wat persoonlijk en intiem, wat openbaar en publiek is. In 2016 won Ritterbex de Koninklijke Prijs voor de Vrije Schilderkunst.

Haar recente tentoonstelling in *Nest* in Den Haag toonde een selectie uit de videowerken, tekeningen en schilderijen die ze maakte tijdens haar verblijf in Instituto Buena Bista te Curaçao. 'Hoe te leven in een wereld waarin zelfbenoemde goeroes en influencers je vertellen wat geluk is en waarin zelfhulpboeken het meest online bestelde genre? Kan kunst dan soelaas bieden?' Deze vragen staan erin centraal, de antwoorden laat Ritterbex over aan de toeschouwer.

www.tanjaritterbex.nl

1. Stairs (2017), 170x120 cm. Oil on canvas
2. The Living room in Tel Aviv (2017), 180 x 145 cm. Oil on canvas
3. Overzichtsfoto van de tentoonstelling in Nest Den Haag. Foto: © Charlotte Markus

RUIMTE VOOR DE MUSEUMBEZOEKER

Rondleider, gids, museumdocent, educator, mediator en facilitator, het zijn allemaal namen voor de persoon die groepen begeleidt in musea. Ze weerspiegelen dat het vak rondleiden – en de rol van de rondleider – divers kan zijn en nog volop in ontwikkeling is. Waarom is het vak zo belangrijk en wat moet een rondleider kennen en kunnen om het optimaal te kunnen uitoefenen?

In 2014 begon ik aan het onderzoeksproject *Rondleiden is een vak*, wat in maart 2019 resulteerde in mijn proefschrift *Guidance for Guiding. Professionalization of guides in museums of art and history*. Het onderzoek was een samenwerking tussen het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum, het Van Gogh Museum en de Universiteit van Amsterdam. *Hoe kun je competenties definiëren*

voor rondleiders in kunstmusea en historische musea, en hoe bevorder je de professionele ontwikkeling van rondleiders, waren de vragen. De eerste twee studies van het onderzoek brengen het museum als leeromgeving en de vereiste competenties van rondleiders in kaart. In dit artikel gebruik ik ze om in te gaan op de rol van de rondleider als stimulator van een dialoog, multiperspectiviteit en betekenisgeving door de bezoeker.

MEDIATOR

Een belangrijke doelstelling van een rondleiding is dat het een verrijkende ervaring is voor de bezoeker. De rondleider vormt een schakel tussen de bezoeker en museale objecten. Filosoof Patricia de Martelaere stelt dat kunst uiteindelijk onbegrijpelijk blijft, want 'objecten hebben immers geen stem, ze zijn voor ons alleen begrijpelijk doordat ze een echo laten horen van de vragen die wij

Foto: Sebastiaan ter Burg

hen stellen' (De Martelaere in Spierts, 2001, p. 11). In lijn met deze gedachte stellen Maria Grever en Carla van Boxtel (2014) dat 'authentieke objecten moeten worden gemedieerd door een analytische en kritische blik, die het kijken vanuit diverse perspectieven bevordert en zicht geeft op de wijze waarop objecten in heden en verleden betekenis krijgen en een rol hebben in processen van identiteitsvorming.'

Als de rondleider een mediator is, dan is het uiteraard wel belangrijk om ook te kijken naar de personen waarvoor gemedieerd wordt.

DE BEZOEKER

Zahava Doering en Andrew Pekarik, onderzoekers van het *Smithsonian Instituut*, introduceerden in 1996 het concept *entrance narrative*, het idee dat elke bezoeker zijn of haar eigen sociale en persoonlijke

context meeneemt naar het museum. Voor een rondleider betekent dit dat op de bezoeker en op de verschillen tussen de bezoekers moet worden ingespeeld. Diezelfde Doering onderscheidt drie categorieën of manieren waarop musea hun bezoekers zien, namelijk als *strangers*, *guests*, of *clients*. Als het museum de bezoeker als een *stranger* beschouwt, dan heeft het museum de houding dat de

"ALS EEN RONDLEIDER GOED KAN LUISTEREN EN DE GROEP AANVOELT, KAN HIJ DAT GEBRUIKEN OM DE DIALOOG TE VERRIJKEN EN DE BETEKENISGEVING AAN HET KUNSTWERK OF OBJECT STIMULEREN"

collectie haar hoofdtaak is, niet het publiek. Wordt het publiek gezien als een *guest* dan wil het museum vooral via educatieve activiteiten 'goed zijn' voor haar gasten. Ziet het museum het publiek als een *client*, dan gelooft het dat er vooral verantwoording dient te worden afgelegd aan het publiek.

Doering verwachtte dat sociale en maatschappelijke ontwikkelingen ervoor zouden zorgen dat de aandacht van musea zich vooral ging richten op het publiek als *client*. Musea zouden dan moeten erkennen dat het publiek behoeften, verwachtingen en wensen heeft waar ze aan moeten voldoen.

In 2017 gaf Doering een keynote tijdens *Museum Guides Now*, een symposium dat volledig in het teken stond van het vak rondleiden. Tijdens haar inspirerende lezing introduceerde Doering een nieuwe categorie:

de *user*. De *user* maakt gebruik van het museum zoals het hem of haar uitkomt. Deze gedachtes over een publiek dat zelf actiever is, meer *agency* heeft en waarnaar moet worden geluisterd, sluit ook aan bij het idee dat een museum en dus ook de rondleider, geen essentialistisch verhaal over de specifieke betekenis van kunst of een historisch object moet overdragen. Grever en Van Boxtel (2014) stellen dan ook dat moet worden gewerkt vanuit het besef dat er ruimte moet zijn voor multiperspectiviteit en een bezoeker die zelf actief betekenis geeft.

INTERACTIVITEIT

Wat betekent dit voor een rondleider?

Een meer traditionele rondleiding waarin je in een uur de groep langs verschillende objecten leidt en een voorbedacht verhaal afsteekt, past niet in dit plaatje - al geven sommige bezoekers nog steeds

de voorkeur aan deze vorm. Als er ruimte moet zijn voor multiperspectiviteit en een bezoeker die zelf actief betekenis geeft, betekent dat een rondleider flexibel moet zijn en een rondleiding interactief dient te zijn. Samen met de groep creëert de rondleider betekenis. Dit vraagt specifieke kwaliteiten van de rondleider.

Tijdens een dergelijke, interactieve rondleiding is immers meer sprake van samen kijken, nadenken, praten over objecten en betekenisgeving.

Essentieel is dat een rondleider een veilige sfeer weet te creëren waarin de bezoeker durft te participeren en bereidwillig is om zijn of haar ideeën te delen. Een rondleider moet daarom beschikken over een open houding en moet snel contact weten te maken met de bezoeker.

Om een dialoog tot stand te brengen dient de rondleider

Foto: Nina Albada Jelgersma,
Van Gogh op gevoel

verschillende gesprekstechnieken te beheersen en de juiste vragen te kunnen stellen. Fred Wartna noemt educatie in musea dan ook wel de 'kunst van het vragen stellen' (Grondman, De Vreede, Laarakker en Reydon, 2010, p. 389). Mogelijk nog belangrijker dan de juiste vragen stellen, is dat de rondleider goed kan luisteren en de groep aanvoelt om zo te horen en zien wat er leeft bij de bezoeker. Als een rondleider dat doet, kan datgene wat door de bezoeker wordt ingebracht worden gebruikt om de dialoog te verrijken en betekenisgeving van het kunstwerk of object te stimuleren. In dit proces is het wenselijk dat de rondleider zijn of haar kennis flexibel inzet en de kunstwerken of historische objecten kan gebruiken voor een kritische reflectie. De laatste jaren zijn er verschillende (werk)vormen gebruikt om dit in rondleidingen tot stand te brengen.

MANIEREN OM TE MEDIËREN

In kunstmusea zijn de activiteiten vaak gericht op praten over de ervaren emoties bij kunstwerken en het zorgvuldig bekijken en bespreken van de kunstwerken. Hieronder bespreek ik een aantal veelgebruikte methoden daarvoor, dit zijn *I Ask*, *Visual Thinking Strategies*, *Visible Thinking Routines* en *Art-Based Learning*.

- **I Ask** is een methodiek die door het Joods Historisch Museum is ontwikkeld. Deze methodiek geeft handreikingen voor het omgaan met vooroordelen en heeft als primair doel om open gesprekken te kunnen voeren. Een open en positieve houding is hierbij cruciaal, zowel van de rondleider als de bezoeker. Bij *I Ask* wordt de rondleiding gezien als een dialoog tussen de rondleider en de bezoeker

en waarin ruimte is voor verschillende perspectieven.

- In een rondleiding waarin **Visual Thinking Strategies** (VTS) centraal staan, draait het om een drietal open vragen die helpen om het kunstwerk te beschouwen en een groepsdiscussie op gang te brengen. De rol van de rondleider is niet om feitelijke kennis toe te voegen, maar vooral om het gesprek te faciliteren. Het draait dan ook om de persoonlijke verbindingen die de bezoeker maakt met het kunstwerk.
- Een afgeleide en meer flexibele vorm van VTS zijn de denkstrategieën (zogenoemde **Routines**) van **Visible Thinking**, waarvan er ondertussen meer dan twintig zijn (zie o.a. Kunstzone nr. 03 april 2019). Het hoofddoel is om betrokkenheid te creëren en mensen zodoende langer en zorgvuldiger naar kunst te laten kijken. Ook hier is de (voor)kennis van de bezoeker en ook de kennis van de rondleider minder belangrijk. Het basisidee is dat de bezoeker door middel van een actieve betrokkenheid en vrije associatie tot de essentie van het kunstwerk komt.
- Bij **Art-Based Learning** staat het gesprek tussen het kunstwerk en de bezoeker (beschouwer) centraal. Het idee is dat het kunstwerk iets oproept dat onbewust bij de bezoeker aanwezig is. Het startpunt is een betekenisvolle vraag die bij de bezoeker leeft, waarna er een kunstwerk is waartoe de bezoeker zich aangetrokken voelt. De bezoeker gaat vervolgens in dialoog met het kunstwerk waarbij de verbeeldingskracht van de bezoeker wordt aangesproken. Vijftien minuten later komen de bezoekers weer samen en

vertellen ze wat ze hebben ervaren en welke antwoorden ze hebben gevonden.

CONCLUDEREND

Wat deze drie vormen gemeen hebben, is dat ze de bezoeker vragen om langer naar een kunstwerk te kijken en in dialoog te gaan met het kunstwerk en andere bezoekers; ze stimuleren de bezoeker om zelf betekenis te creëren. De rondleider heeft hierin vooral een mediërende of faciliterende rol en laat de bezoeker zelf 'het werk doen'. De rondleider dient natuurlijk altijd over inhoudelijke kennis te beschikken, al speelt kennis (overdracht) een minder prominente rol dan tijdens een traditionelere rondleiding. Het gaat er vooral om dat er flexibeler met de kennis wordt omgegaan.

De methoden helpen om verschillende bezoekersperspectieven naar boven te laten komen. Bij multiperspectiviteit draait het erom dat de bezoeker via verschillende invalshoeken naar iets kan kijken, waarbij inleving in het perspectief van de andere essentieel is. Deze diversiteit aan perspectieven kan dan zorgen voor een rijke dialoog en betekenisgeving, mits de rondleider bekwaam is in het creëren van een veilige sfeer, goed luistert en de dialoog faciliteert. ●

Mark Schep promoveerde op het onderzoek *Rondleiden is een vak, een studie naar de competenties en professionalisering van de rondleider in kunst- en historische musea*. Hij werkt momenteel als freelance onderzoeker voor het LKCA aan een trendonderzoek naar museum- en erfgoededucatie en is hij als wetenschappelijk medewerker voor drie dagen verbonden aan het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.

MEER LEZEN?

- Over het proefschrift van Mark Schep: <https://www.lkca.nl/start-informatiebank/kunstzone-archief/guidance-for-guiding>
- Grever, M., & van Bortel, C. (2014). *Verlangen naar tastbaar verleden: erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Hilversum: Verloren.
- Grondman, A., Vreede, M. de, Laarakker, K., & Reydon, O. (2010). *Over Passie en Professie. Een eeuw publieksbegeleiding in de Nederlandse musea*. Utrecht/Amsterdam: Cultuurnetwerk Nederland/ Erfgoed Nederland.
- Spierts, M. (2001). Inleiding: de ingebouwde spanning tussen kunst en vorming. In P. De Rynck, & I. Adriaenssens (Eds.), *Volgt de gids? Nieuwe perspectieven voor educatie en gidsing in kunstmusea* (pp. 9-30). Brussel: Koning Boudewijn Stichting.

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN
FOTO/STILL: DAMIAN VAN ESSEN

DE KRACHT VAN TROTS

Kamp Beeresteijn

‘ZELDEN OF NOOIT ZAG IK EEN VOORSTELLING VÁN EN DOOR JONGEREN WAARIN ZIJ MET TOMELOZE ENERGIE DE AVOND TOT EEN SPRANKELEND FEEST MAAKTEN!’ DIT ZEGT EEN DOCENT DIE EEN VOORSTELLING VAN THEATERGROEP TROTS VAN ROC DE LEIJGRAAF UIT OSS BIJWOONDE. RUIM 3000 LEERLINGEN BEZOCHTEN AFGELOPEN JAAR DE VOORSTELLING *KAMP BEERESTEIJN*. EEN BIJZONDERE PRESTATIE; THEATER OP HET MBO BIEDT DUS MEER DAN ALLEEN VERMAAK.

Trots is een initiatief van docent Jesse van den Elsen, die geïnspireerd raakte door de verhalen en ervaringen van zijn studenten. Zijn passie voor theater en muziek wilde hij gebruiken om gevoelens van jongeren uit te drukken. In 2015 startte hij de theatergroep met studenten die na schooltijd aan een voorstelling wilden werken, weliswaar zonder theaterervaring, maar wel met een verhaal.

KRACHT

‘Natuurlijk moet ik hier en daar sturen,’ zegt Van den Elsen. ‘Je brengt ieder jaar jongeren van diverse opleidingen en verschillende achtergronden bijeen en dat gaat niet vanzelf. Dat was ook het uitgangspunt van *Kamp Beeresteijn*, een kamp voor jongeren die slecht functioneren. Tijdens de voorstelling krijg je te zien wie ze zijn, waar ze mee worstelen en wat de dieperliggende oorzaken daarvan zijn. De kracht van Trots is dat we geen script hebben en uitgaan van een personage dat ze willen spelen. Dikwijls is het een uitvergroting van wie ze zelf zijn. Daarmee komen ze allemaal in hun kracht te staan.’

‘De problematiek van de jongeren staat centraal. Iedereen herkent wel iets of iemand en dat spreekt tot de verbeelding of biedt troost of inzicht. Ik geef er altijd een positieve draai aan: wat kun je zelf

doen om er sterker uit te komen? Vijf jaar geleden begon ik liedjes te schrijven. Nu krijgen studenten, nadat ze auditie hebben gedaan, een leertraject met professionele theatermakers en spelen we jaarlijks tien tot twaalf keer in vier theaters in de regio voor met name vmbo-scholen. Ook komen er studenten en medewerkers van onze roc kijken.’

MEER VAN DE REGIO

Aanvankelijk zag De Leijgraaf hen vooral als een aantrekkelijk visitekaartje voor toeleverende scholen, maar gaandeweg is het meer geworden. ‘Nu willen scholen naar ons toe omdat we een betekenisvolle theateractiviteit bieden’, vertelt Van den Elsen. ‘Theatergroep Trots gaat in de toekomst nog meer van de regio worden. Talenten van vmbo-scholen kunnen deelnemen aan het traject en deze scholen gaan financieel ook een bijdrage leveren. Ook diverse gemeenten en culturele marktplaatsen gaan zich voor ons inzetten, zodat we kunnen blijven spelen.’ ●

TROTS ZIEN?

<https://www.facebook.com/theatergroeptrots/>

DE CULTUURSECTOR WEMELT VAN DE DUIZENDPOTEN: ZE ZIJN DOCENT / KUNSTENAAR / ONDERNEMER / VRIJWILLIGER EN HOPPEN VAN PROJECT NAAR PROJECT. KUNSTZONE LEERT ZE KENNEN.

AUTEUR: MARJO VAN HOORN / FOTO: HENRY FABER

LEER MIJ KENNEN

WAT IK DOE

Ik ben docent aan de opleiding Social Work van Saxion. Ik onderwijs toekomstige hulpverleners beeldende werkvormen, geef lessen creatief denken en creatieve projecten opzetten. Daarnaast ben ik voorzitter van de afdeling Dans bij DIO Ugchelen en sta ik één uur in de week als trainster voor een volwassen dansgroep. Tenslotte organiseer ik (samen met anderen) thematische filmavonden onder de naam *Open Ogen*.

MIJN MEEST GESLAAGDE PROJECT

Een paar jaar geleden begeleidde ik een groepje studenten die een spelvorm voor mensen in een asielzoekerscentrum hadden ontwikkeld. Tijdens het spelen werd er volop samen gelachen, ook al omdat er zo her en der flink vals werd gespeeld. Ik vond dat ontroerend: je hoeft dus elkaars taal niet te kunnen spreken om samen plezier te hebben.

RODE DRAAD

Ik houd van wat ik noem: de 'kracht van het collectief' waarin ieder gelijkwaardig is, ongeacht achtergrond of positie. Dit komt terug in mijn lessen creatieve projecten opzetten, maar ook in mijn manier van samenwerken.

WAT MIJ INSPIREERT

Designthinking vind ik inspirerend omdat het aansluit bij mijn visie, bij de 'kracht van het collectief' en empathie er een grote rol in

speelt. Daarnaast blijft breibedrijf *Granny's Finest* mijn lievelingsvoorbeeld, omdat daar betrokkenheid, gelijkwaardigheid en samenwerking tussen jong en oud centraal staan. Oma's' breien hippe sjaals,

ontworpen door jonge modeontwerpers. Iedereen doet waar zij of hij goed in is en ondertussen wordt er ook gewerkt aan een maatschappelijk doel.

INTERESSANTE, INSPIRERENDE ONTWIKKELING

Er komt steeds meer aandacht voor inclusie en daarmee voor gelijkwaardigheid. Bij *Designthinking* zie je dit bijvoorbeeld terug doordat de eindgebruiker 'mee-ontwerpt' tijdens het ontwerpproces.

UITDAGINGEN EN LEERMOMENTEN

Het gaat erom studenten te stimuleren om niet voor de veilige weg te kiezen, maar soms juist een uitdaging aan te gaan. Veel studenten zijn er op gericht zo snel en zo makkelijk mogelijk hun studiepunten te halen, terwijl een student van een uitdaging vaak meer leert.

Tijdens mijn loopbaan in het onderwijs ben ik gaandeweg gaan inzien dat feedback en het gesprek hierover aangaan in allerlei soorten van samenwerkingen juist waardevol is. Het 'syntegreren' van ideeën en inzichten van verschillende personen leidt tot meer interessante uitkomsten dan enkel je eigen input.

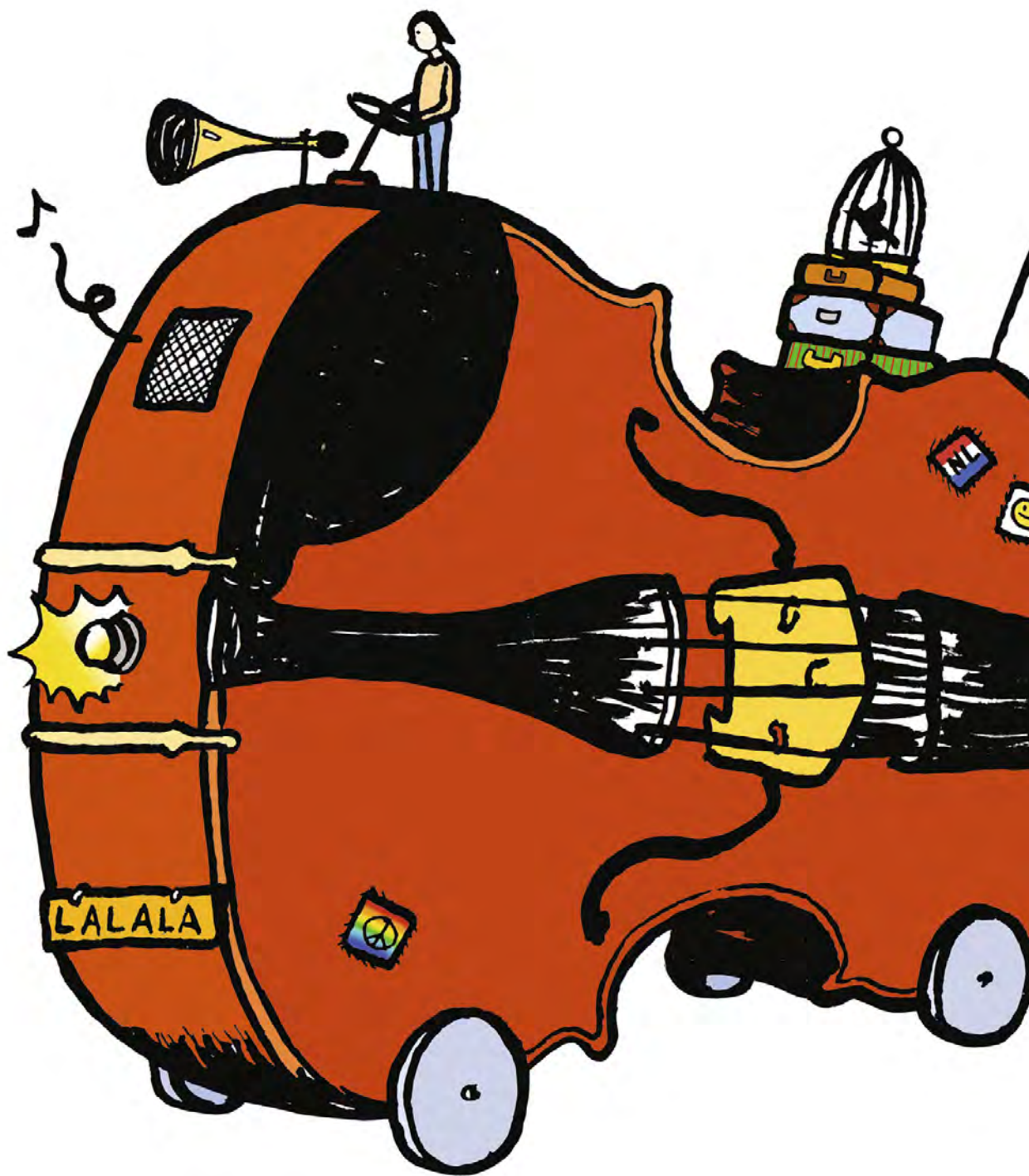
PLANNEN VOOR DE TOEKOMST

Meer grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden opzoeken om zo tot verrassende waardevolle nieuwe uitdagingen te komen.

CV DAISY VERGEER (1989)

DAISY VERGEER IS DOCENT BEELDENDE VORMING AAN DE OPLEIDING SOCIAL WORK VAN SAXION ENSCHEDE/VOORZITTER VAN EN TRAINSTER BIJ DE AFDELING DANS VAN S.V. DIO UGCHELEN/ LID VAN FILMINITIATIEF OPEN OGEN IN APELDOORN.

MEET THE MAKER

KUNSTEDUCATIE VANUIT HET PERSPECTIEF VAN... MERLIJN TWAALFHOVEN

Voor sommige makers is publieksparticipatie onlosmakelijk onderdeel van hun werk. Hoe kijken zij vanuit dit perspectief naar kunsteducatie? In het eerste deel van deze driedelige serie gaat het over Merlijn Twaalfhoven. Componist en ontwerper, die op ongewone locaties maatschappelijk vraagstukken en ontwikkelingen onderzoekt en de verhalen van betrokkenen mét hen verklankt en verbeeldt.

"KUNSTEDUCATIE ZOU MOETEN GAAN OVER GOEDE VRAGEN STELLEN OVER URGENTE MAATSCHAPPELIJKE KWESTIES"

nodig hebben. We moeten in contact komen met de geest en houding waarmee we de dingen doen.'

Wat inspireert je?

'Ik laat me inspireren door allerlei kunstvormen. Om niet in muziek vast te komen zitten kijk ik graag naar theater of dans. Aanwezig zijn bij een theateervoorstelling of concert betekent voor mij een ruimte hebben om je gedachten de vrije loop te laten. Deze ruimte inspireert me. Die kan ik overigens ook vinden tijdens een wandeling of een lange treinreis. Schoonheid is dan vaak aanleiding om de benodigde ruimte te nemen, maar het kan ook zijn dat ik door een slecht kunstwerk of een scheve redenering op nieuwe ideeën kom.'

Waar zou kunsteducatie over moeten gaan?

'Ik denk dat kunst gaat over vragen stellen over de wereld en dat is voor mij ook essentieel voor kunsteducatie. Je moet daarnaast 'voertuigen' ontwikkelen, je moet immers dingen kunnen maken, maar uiteindelijk moet je met die voertuigen ergens naartoe. Het onderscheid tussen doelen en voertuigen zou voor leerlingen duidelijk moeten worden.'

'Vaak ligt de nadruk op de voertuigen, maar waar zie je perspectief voor de dingen die je kunt? Er zijn in de samenleving heel veel plaatsen waar de *kunstenaarsmindset* hard nodig is. Plekken die in verandering zijn of waar problemen zijn die je niet met louter winst oogmerk kunt oplossen. Klimaat, eenzaamheid, armoede - daar zijn kunstenaars ongelofelijk hard nodig, om met hun manier van kijken en spelen die problemen aan te pakken. Voor mij gaat kunsteducatie daarover: goede vragen stellen over urgente vraagstukken in de maatschappij.'

Hoe zou jouw werkwijze in te zetten zijn in kunsteducatie?

'Het proces staat voor mij centraal en ik wil graag andere makers aanmoedigen - hoe jong ze ook zijn - om processen te delen, in plaats van resultaten. Vaak zijn we erop gericht het eindresultaat op een bijzondere manier te presenteren, maar ik denk dat juist het *delen* van het idee of de droom noodzakelijk is. Het is bovendien zinvol om te leren denken in samenwerkingsverbanden en om grote processen op te kunnen delen in kleine stapjes. Hoe kun je anderen bij je droom betrekken?'

Op welke wijze kunnen docenten hun leerlingen voorbereiden op je werk?

'Er zijn korte documentaires beschikbaar over de processen die ik doorloop, over verschillende projecten. Die zijn heel bruikbaar om het verhaal te vertellen over mijn werkwijze. In plaats van eerst een compositie te maken en die vervolgens uit te voeren in een concert, bezoek ik eerst de plek en de mensen die ik bij het project betrek en vorm dan een beeld van hoe het concert eruit zou kunnen zien. Pas daarna begin ik met componeren. Daarnaast kunnen docenten vertellen over *The Turn Club*, waarin niet de kunstenaar, maar het effect dat kunst heeft, centraal staat. Alleen wanneer kunstenaars daadwerkelijk actief zijn op de plekken waar problematieken spelen, kunnen zij impact hebben. Een liedje over armoede of eenzaamheid kan troost bieden, maar ik wil een stap verder gaan.'

'Het liefst zou ik zoveel mogelijk leerlingen willen laten meelopen tijdens de ontwikkeling van mijn projecten, maar nu ik met *The Turn Club* aan de slag ben organiseer ik minder concerten. Gelukkig zijn er heel veel makers die kunst mét de samenleving maken. Benader deze makers en kijk of ze met hen kunnen meelopen!' ●

&

MEER WETEN?

De afgelopen jaren werkte Merlijn Twaalfhoven onder meer in vluchtelingenkampen in het Midden-Oosten, leegstaande industriële panden in de Zaanstreek en in huiskamers in Oost Jeruzalem. In een van zijn laatste projecten, *Musical Postcards*, werkt hij met scholieren composities van jonge vluchtelingen uit. Hij legt verbindingen met grote concertzalen en professionele muzikanten om de open toekomst in plaats van het slachtofferschap te benadrukken. Sinds 2017 houdt hij zich bezig met *The Turn Club* (<https://turnclub.org/>), een samenwerkingsverband van kunstprofessionals die maatschappelijke vraagstukken aanpakken met een *kunstenaarsmindset*.

Welke rol vervult kunst voor jou?

'Voor mij is kunst niet zozeer een prestatie of object, maar een *mindset*, een manier van kijken naar de wereld die niet gekoppeld is aan een bepaalde plek of opleiding. Dit vraagt om een open manier van waarnemen die zo min mogelijk is beïnvloed door bestaande oordelen. Het vraagt ook verbeeldingskracht: onlogische dingen verzinnen die nog niet bestaan. Bovendien is het spel van mislukken en experimenteren belangrijk, om zo tot nieuwe dingen te komen. Dat betekent ook dat het veilig moet zijn om opnieuw te beginnen. Juist in de kunst kun je het onbekende omarmen en hoeft er niet op zekerheid gespeeld te worden. Ik denk dat jongeren die *mindset*

OPDRACHTEN MET 'ENERGIELABEL'

Een soort wasmachine- of woning-energielabel voor elke kunstopdracht voor het vak kunst beeldende vormgeving (KuB). Bedoeld als stimulans om na te denken over de specifieke vaardigheden die je er leert. Samen met collega's ontwikkelde ik daartoe een *KuB-kwaliteitslabel* uitgaande van 21ste eeuwse vaardigheden.

Op mijn school, het H.N. Werkman Stadslyceum in Groningen, kiezen de leerlingen in de tweede klas twee van de drie kunstvakken (muziek, dans en beeldend) of het vak Onderzoeken & Ontwerpen (O&O) dat op het Technasium gegeven wordt. De laatste jaren daalt het aantal leerlingen dat het vak kunst beeldende vormgeving als examenvak kiest, gestaag. In 2017, tijdens een voorlichtingsavond over keuzemogelijkheden, gaven veel ouders te kennen de kunstvakken weliswaar leuk te vinden, maar zij zagen liever dat hun kinderen voor het Technasium kozen, dat zou beter zijn met het oog op hun toekomst. Ze hadden het idee dat hun kinderen bij O&O uiteindelijk waardevollere vaardigheden zouden leren dan bij de kunstvakken.

Dit bracht mij op het idee de mogelijkheden te onderzoeken van een kwaliteitslabel voor de lessen kunst beeldende vormgeving. Vaardigheden als creatief- en kritisch denken, probleemoplossen, leren samenwerken en communiceren komen immers bij dit vak nadrukkelijk aan de orde.

ONDERZOEKSVRAAG
HOE KAN DE SECTIE
KUNST BEELDEND
- OP GROND VAN
VISIE, KWALITEIT
VAN DE LESSEN,
VOORLICHTING AAN
OUDERS EN LEERLINGEN
- EN GEBRUIKMAKEND
VAN DE ONTWIKKELINGEN
ROND DE 21E-EEUWSE
VAARDIGHEDEN, ER
VOOR ZORGEN DAT MEER

LEERLINGEN KUNST
BEELDEND VORMGEVING
KIEZEN ALS EXAMENVAK?

ONDERZOEKSAANPAK
NIEUWE KENNIS OPDOEN,
VISIE KUNSTONDERWIJS
OPSTELLEN, LEERLINGEN
BEVRAGEN, KuB-
KWALITEITSLABEL
ONTWERPEN, LESSEN
ANALYSEREN EN
AANPASSEN EN DE PR
VOOR KuB VORMGEVEN.

UITEENLOPENDE OPVATTINGEN

Onderwijsorganisatie Openbaar Onderwijs Groningen waar het Stadslyceum onderdeel van uitmaakt, biedt een leergang Onderzoek en Onderwijsontwikkeling aan. Mijn aanvraag om in deze leergang een kwaliteitslabel voor de beeldende vakken te mogen ontwikkelen werd gehonoreerd. Met de sectie Kunst Beeldend (zes docenten) en een extern deskundige organiseerden we in het schooljaar 2017-2018 vijf bijeenkomsten die tot doel hadden ieders standpunt en opvatting over het vak helder te krijgen. Die bleken zeer uiteen te lopen.

Tegelijkertijd deden we onderzoek naar de voorkeuren van onze leerlingen. Die wilden meer 'echte opdrachten' zoals in het Technasium, meer keuzevrijheid, meer exposeren en vaker de school uit. Deze voorkeuren vergeleken we vervolgens met de 21ste eeuwse vaardigheden en zetten die daarna om in negen vaardigheden voor het *KuB-kwaliteitslabel*: keuzevrij-

Ramses II. Verzorgsculptuur Trudi van den Berg, voorbeeld bij de UMCG-opdracht *Kom uit je bed*

"HET KUB- KWALITEITSLABEL BLIJKT AARDIG CURRICULUM.NU-PROOF TE ZIJN"

heid, samenwerken, jouw wereld, actualiteit, reflectie, creativiteit, kwaliteit, in opdracht van en expo. Als beeld voor het logo kozen we voor potloden: één voor elk van de negen vaardigheden.

NIEUWE OPDRACHT ALS BRUG

Waar onze standpunten en visies op het vak aanvankelijk niet bij elkaar leken te komen, bleken die verschillen heel goed overbrugbaar toen we samen een nieuwe opdracht voor de leerlingen ontwierpen, met het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) als opdrachtgever.

Het potlood 'actualiteit' had vooraf nogal wat discussie opgeleverd; ons kunstvak moest toch geen maatschappijleer worden? Maar de vraag van het UMCG om patiënten op een of andere manier uit hun bed te krijgen om hun genezing te versnellen, bracht de actualiteit op een vanzelfsprekende manier aan de orde. Samen aan de opdracht *Kom uit je bed* schrijven inspireerde de hele KuB-sectie; opeens waren de onderlinge verschillen niet meer zo groot.

De ideeën over ziek zijn en uit bed komen borrelden op: 'je geneest sneller in een natuurlijke omgeving', 'als je bezig bent met een activiteit vergeet je dat je ziek bent', 'film en geluid als lokkertje', 'sociaal contact als beloning'. Samen wisten we bij elke invalshoek wel voorbeelden van werk van beeldend kunstenaars te vinden.

DE POTLODEN SCHERPEN

Toen we onze oude lessen naliepen zagen we dat in veel opdrachten alle negen vaardigheden, zij het oppervlakkig, aan de orde kwamen. Geen wonder dat onze leerlingen niet zagen welke vaardigheden ze bij ons vak leerden! We besloten de vaardigheden te 'verdelen' over de verschillende leerjaren om meer diepgang in het programma te krijgen.

Het idee voor een leerlijn op basis van het *KuB-kwaliteitslabel*

was geboren. In het schooljaar 2018-2019 konden we, dankzij een nieuwe subsidie van Openbaar Onderwijs Groningen verder met ons onderzoek.

Met het *KuB-kwaliteitslabel* als basis was het betrekkelijk eenvoudig om een heldere leerlijn samen te stellen. De hele sectie is nu buitengewoon positief over het resultaat. 'Het grote voordeel is dat je per leerjaar kunt focussen op voor dat jaar, voor die leeftijd, belangrijke aspecten van het beeldende proces. Het geeft een structuur en houvast. Een ander zegt: 'De KuB-leerlijn geeft mij overzicht en rust. Hierdoor ontstaat er ruimte om samen betere, inhoudelijke opdrachten vorm te geven. Geen 'losse lesjes' meer. Bouwstenen die blijven, door deze stevigheid is het mogelijk elk jaar samen stenen aan te passen of te vervangen, opnieuw een kleurtje te geven, de potloden aan te scherpen.'

GOED DOORDACHT LEERLIJN

Inmiddels is het kwaliteitslabel uitgegroeid tot een complete leerlijn *Kunst Beeldend (VO)* met vernieuwde lessen. Ouders zijn verrast over hoe serieus het vak is uitgewerkt. Op de voorlichtingsavond dit schooljaar zei een vader enthousiast tegen mij dat hij opeens met hele andere ogen naar het vak kijkt: 'Ik wist niet dat er over een kunstvak zo goed wordt nagedacht.'

We hebben het zo ingericht dat bij het ontwikkelen van nieuwe lessen iedereen die in een jaarlaag lesgeeft een eigen opdracht ontwerpt bij een thema, bijvoorbeeld bij het thema *Metamorfose*. De docent kan voorts kiezen uit de vaardigheden van het betreffende leerjaar - bijvoorbeeld in leerjaar 3 uit de potloden keuzevrijheid, reflectie en expo. De resultaten van de verschillende *Metamorfose*-opdrachten vergelijken we met elkaar en samen schrijven we dan een nieuwe opdracht, met de beste

punten uit alle opdrachten. Een collega zei: 'Het werken daaraan met de sectie vind ik inspirerend en leerzaam! Door bijvoorbeeld verschillende uitwerkingen van lessen rond het thema samen te voegen, ontdekte ik invalshoeken die nieuw voor me waren.'

De samenwerking tijdens dit tweejarige project bracht veel meer dan alleen het uiteindelijke product, dat wil zeggen het *KuB-kwaliteitslabel*. In het label zijn immers de verschillende visies van de sectiegenoten verwerkt, bovendien zijn de verschillende sectiegenoten meer tot elkaar gekomen. Daar droeg het samen ontwikkelen van lessen aan de hand van het kwaliteitslabel uiteraard ook aan bij.

CURRICULUM.NU-PROOF

Op een van onze recentste bijeenkomsten hebben we het *KuB-kwaliteitslabel* naast de *Grote Opdrachten* van het ontwikkelteam Kunst&Cultuur van *Curriculum.nu* gelegd. Dat resulteerde in de toevoeging van een tiende potlood - vakoverstijgend - aan het label.

Bij elke grote opdracht kunnen er nu potloodjes worden ingekleurd. Het kwaliteitslabel blijkt aardig Curriculum.nu-proof te zijn. De leerlijn, de beoordelingscriteria en de vernieuwde visie op het vak zijn geborgd in het jaarplan *Kunst Beeldend 2019-2020* en de pta's van het H.N. Werkman Stadslyceum. De leerlingen hebben gevraagd om meer uitleg bij de verschillende potloden uit het kwaliteitslabel. Die uitleg hebben ze gekregen; in de vorm van een poster die in de lokalen hangt. Nu maar hopen dat onze leerlingen daadwerkelijk kunst beeldende vormgeving gaan kiezen, juist met het oog op hun toekomst! ●

Trudi van den Berg is beeldend kunstenaar en is als docent beeldende kunst en vormgeving, onderzoek en ontwerpen verbonden aan het H.N. Werkman Stadslyceum in Groningen.

MEER WETEN?

Op het 26 november 2019 is er een presentatie van dit onderzoek op de *Cultuurdag VO*, Theater Gooiland, Hilversum (zie: <https://www.lkca.nl/overzicht-agenda/cultuurdag-vo-2019>)

AUTEUR: RONALD KOX / BEELD: WILLIAM KENTRIDGE

MET CREATIVITEIT OP TOEKOMST VOORBEREID

De helft van de jongeren in Nederland volgt een mbo-opleiding. Voor velen van hen is het mbo het einde van hun schooltraject en het begin van hun werkende leven. Zij hebben daarvoor niet alleen vakkennis nodig, maar ook voldoende algemene kennis. En dat terwijl ze midden in de stormachtige leeftijdsfase van 16 tot 22 jaar zitten, de tijd waarin ze een eigen identiteit ontwikkelen en zich misschien ook gaan afzetten tegen hun omgeving. Er rust dus een flinke verantwoordelijkheid op de schouders van studenten én van docenten.

Het hoge tempo waarin nieuwe technologische ontwikkelingen zich voordoen vraagt om voortdurende aanpassingen in het curriculum van beroepsopleidingen. Beroepen veranderen. Hoe de ontwikkelingen precies gaan uitpakken is onzeker en het is juist daarom belangrijk om mbo'ers creativiteit mee te geven. Kunst en cultuur kan hen helpen om andere talenten te ontdekken en hun communicatievaardigheden te verbeteren. Kijken naar kunst kan mbo'ers bovendien leren om dingen vanuit een ander perspectief te zien.

Belangrijke vaardigheden waar je de rest van je leven iets aan hebt.

In deze Kunstzone een kijkje in de keuken van de - soms weerbarstige - praktijk van de cultuureducatie in het mbo. Waar docenten soms nog roepende in de woestijn zijn. Culturele instellingen een lange adem nodig hebben. Maar waar bovenal alles op alles wordt gezet om mbo-studenten in contact te brengen met kunst en cultuur. Dat levert een hoop inspirerende en leerzame ervaringen op.

'KUNSTEDUCATIE IN HET MBO, WAAR BEGINNEN WE (AAN)...?'

De eerste programmaregeling *Kunsteducatie voor mbo'ers* van Fonds 21 ging in 2018 van start. De regeling gaf culturele instellingen een steuntje in de rug bij het ontwikkelen van kwalitatief hoogstaand kunst- en cultuureducatie-aanbod voor mbo-studenten. Is dit gelukt en wat zijn de uitdagingen bij het verduurzamen? In dit artikel schetsen we een beeld van wat er geleerd is.

Daar staan ze op een rij, de projectleiders van de culturele instellingen. Vooraan de medewerker van Boijmans van Beuningen, de rest erachter. Ze plaatsen hun educatieve mbo-projecten op een denkbeeldige meetlat. Hoe hoger ze scoren, hoe beter het gelukt is om hun project bestendig te maken voor langere tijd. De enige die zichzelf een voldoende geeft is Museum Boijmans van Beuningen: met een bescheiden

zeventje. De andere culturele instellingen geven zichzelf nog geen voldoende. Dit beeld was te zien tijdens de laatste bijeenkomst (november 2018) van de professionele leergemeenschap *Kunsteducatie voor mbo'ers*.

"DE EVALUATIE VAN DE EERSTE PROGRAMMAREGELING LEERDE ONS DAT HET BESLIST MOGELIJK IS OM MOOIE PROJECTEN VOOR MBO-STUDENTEN TE MAKEN, PROJECTEN DIE GOED AANSLUITEN BIJ DE OPLEIDINGEN"

MEER LEZEN?

- Bulk, L. van den, Kox, R., Schouwenaar, R., Smit, H., Vermeulen, A., Vreede, M. de, Kuijs, M., Vaart, A. van der (2017). *Een wereld vol mogelijkheden. Cultuureducatie in het mbo*. Utrecht: LKCA.
- Braam, H., Delmee, B., Schouwenaar, R. (2019). *Kunsteducatie in het mbo: van en met elkaar leren*. Utrecht: LKCA.
- Engelshoven, I. van (2019). *Uitgangspunten nieuw cultuurstelsel 2021-2024*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Neele, A., Zernitz, Z., IJdens, T. (2017). *Monitor Amateurkunst 2017*. Utrecht: LKCA.
- Broek, A. van den & Gieles, Y. (2018). *Het culturele leven: 10 culturele domeinen gezien vanuit 14 kernthema's*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Engen, N. van, Christoffels, I. (2017). *Kennisrotonde: Wat zijn kenmerken van de mbo-populatie en presteren deze studenten beter wanneer de onderwijsaanpak wordt afgestemd op die kenmerken?* (KR.255). Den Haag: NRO.

Vijf culturele instellingen die deelnamen aan de programmaregeling van Fonds 21 vormden – samen met het CJP, LKCA en het Rijksmuseum – een leergemeenschap om kennis te delen en ervaringen uit te wisselen. Hoewel de educatieve programma's hun vorm hebben gekregen, blijft het voor de meeste instellingen moeilijk om ze ook toekomstbestendig te maken.

WEINIG AANVRAGEN

Mbo-studenten: een potentieel interessante doelgroep, maar hoe bereik je ze? Jongeren in het mbo komen in hun dagelijks leven vaak niet of nauwelijks in contact met professionele kunst. Culturele instellingen missen dikwijls de aansluiting met deze groep en de mbo-student voelt zich er meestal niet thuis. Een gemiste kans, omdat kunst bijdraagt aan persoonlijke vorming, creativiteitsontwikkeling en kritische denkvaardigheden bevordert.

Fonds 21 ontving bij zijn reguliere subsidieregelingen relatief weinig aanvragen voor projecten die zich richten op jongeren die een mbo-opleiding volgen. Dit was de aanleiding om in 2018 de programmaregeling *Kunsteducatie voor mbo'ers* te starten. Vijf culturele instellingen (zie Kader) werden geselecteerd en ontvingen subsidie om educatieve projecten voor het mbo (door) te ontwikkelen. De leergemeenschap had het doel om samen te leren hoe een duurzame verbinding aan te gaan met het mbo. Er leefden verschillende vragen, zoals: *hoe kan ik kunst en cultuur laagdrempelig en tastbaar maken voor mbo-studenten?* En: *hoe kan ik voorkomen dat het een 'ver-van-hun-bed-show' is?*

INITIATIEF BIJ DOCENTEN

Zowel de evaluatie van de projecten als de resultaten van de leergemeenschap leverden waardevolle, kritische succesfactoren op. Om mbo-studenten te bereiken zijn mbo-scholen en docenten een logische eerste ingang, maar hoe kom je binnen en belangrijker nog: hoe blijf je binnen? De eerste stap is om de (regionale) mbo-sector goed te leren kennen. Het is lastig om bij mbo-scholen binnen te komen waar je nog geen contact mee hebt. Bij wie moet je zijn, is er een goede voedingsbodem voor kunst en cultuur?

Voor veel culturele instellingen is het mbo-onderwijs een redelijk nieuw gebied. Ze kennen er de weg nog niet. Dat betekent niet dat ze niet iets kunnen betekenen voor de mbo-opleidingen. Dus als je als docent of opleiding iets wilt met een culturele instelling, stap erop af. Neem zelf het initiatief.

VERDIEP JE IN HET MBO

Kunst- en cultuureducatie heeft geen (duidelijke) plek in het curriculum van het mbo. Wel bieden het vak burgerschap en de verplichting om te werken aan kritische denkvaardigheden, aanknopingspunten. Kunst en cultuur is immers een belangrijk onderdeel van onze samenleving; je leert er zaken over jezelf en anderen. Niet alleen een specifiek kunstvak ontbreekt, ook het gebrek aan structurele financiering is een struikelblok. Mbo-scholen hebben geld, maar zijn niet gewend om dit te besteden aan kunst- en cultuureducatie. Zeker niet wanneer dit niet direct (lijkt) bij te dragen aan de opleidingen die ze aanbieden. Het belang van kunst- en cultuureducatie is niet vanzelfsprekend. Reden te meer voor culturele instellingen om zich goed te verdiepen in het mbo-onderwijs en vervolgens met die kennis proberen aan te sluiten bij de beroepsopleidingen.

'Eén van de belangrijkste dingen is dat we het mbo echt serieus nemen. Eerst deed een medewerker vo het 'ernaast', vanaf 2015 is het echt opgezet en zit er een 'dedicated' medewerker op deze functie. Dat is te zien aan de groei van het aantal mbo-studenten dat naar ons museum komt' (Educatiedocent mbo, Rijksmuseum).

De culturele instellingen kwamen meestal binnen via enthousiaste docenten, de 'warme' ingangen van eerdere projecten. Direct contact met docenten, teamleiders, regionale partijen en netwerken leidt tot nieuwe contacten en samenwerkingsverbanden. Enthousiaste docenten vormen de motor om een project te doen slagen. Het gaat vaak pas 'rollen' als er intern een kartrekker is die een warm hart heeft voor kunst en cultuur.

Probeer afspraken officieel vast te leggen op een hoger niveau, bijvoorbeeld in een samenwerkingsovereenkomst, covenant of andere afspraak met het College van Bestuur of teamleiders. Hier ligt ook een rol voor de mbo-docenten, die de 'weg' in de opleiding beter kennen dan culturele instellingen.

WIE IS DIE MBO-STUDENT?

Om kwalitatief goed educatief aanbod te maken op het terrein van kunst en cultuur moet je aansluiten bij de interesses, houding, belevingswereld en het gedrag van de studenten. Dat is niet eenvoudig. Het Nationale Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) zegt het kort maar krachtig: dé mbo-student bestaat niet. Er is een grote diversiteit onder mbo-studenten,

onder andere in type en niveau van de vooropleiding, leeftijd, sociaaleconomische status van de ouders, beheersing van de basisvaardigheden en ambities voor de vervolgloopbaan.

"Tja, grafische vormgeving kan je wel naar een museum laten gaan, maar wat moeten die bouwvakkers daar doen?" (Studente Media & Vormgeving, ROC van Amsterdam, 19 jaar)

Stem de aanpak af op de kenmerken van de mbo-studenten, dit heeft een positief effect op de leerprestaties en ontwikkeling van studenten. Vergeleken met andere jongeren zijn mbo'ers gericht op doen en resultaat. Ze hebben bewust gekozen voor een praktijkgerichte opleiding. Dit zien ze graag ook terug in de opzet van een culturele activiteit.

DUURZAAMHEID

De evaluatie laat zien dat de culturele instellingen graag met docenten willen samenwerken. Deze behoefte is wederzijds; als het lukt om ruimte en tijd voor gezamenlijke reflectie te organiseren, vinden docenten dat heel waardevol. Dit zie je bijvoorbeeld terug in het nieuwe mbo-netwerk dat is ontstaan in Noord-Brabant, waarin docenten van verschillende opleidingen, teamleiders en medewerkers van culturele instellingen samenwerken aan nieuwe vormen van kunst- en cultuureducatie. De deelnemers waarderen deze gezamenlijke reflectie en het samen ontwikkelen van educatief materiaal zeer. Ze willen heel graag dit netwerk voortzetten, maar ook hier is geld en tijd voor nodig.

Een mbo-instelling is grotendeels vrij om het geld dat ze van de overheid krijgen in te zetten zoals ze wil, zolang het wordt ingezet ten dienste van de kerndoelen. Op dit moment zijn er echter nog bijna geen mbo-opleidingen die een vast deel van het budget besteden aan kunst en cultuur. Dankzij de subsidie van Fonds 21 konden de pilotprojecten (zeer) goedkoop worden aangeboden. Deze subsidie is echter niet structureel en dat maakt het lastig om die lage prijs te behouden. Een paar euro per student kan al veel zijn en zolang er geen structurele financiële ondersteuning is vanuit de overheid zal dit niet echt veranderen.

"Volgend jaar moeten we weer omhoog met de prijs om het programma in ieder geval kostendekkend aan te kunnen bieden. Als we echt vinden dat kunst- en cultuuronderwijs voor mbo belangrijk is, dan moet

daar gewoon budget voor komen (...) Een MBO Card met een tegoed erop lijkt me heel mooi. Ik vrees dat, als dat niet gebeurt, al die mooie projecten die nu van de grond komen over een paar jaar weer verdwijnen." (Educatiedewerker en projectleider Museum Boijmans Van Beuningen)

LESSEN VOOR DE TOEKOMST

Met dank aan Fonds 21 is een mooie start gemaakt. In navolging van de eerste programmaregeling is dan ook een tweede en zelfs derde regeling opengesteld. De animo om mee te doen is groot, uiteindelijk zijn in de tweede ronde veertien culturele instellingen aan de slag gegaan om nieuwe projecten (door) te ontwikkelen.

Mbo-studenten krijgen kunst en cultuur minder vaak mee van hun ouders of hun sociaal netwerk dan hun leeftijdsgenoten in het voortgezet onderwijs. Hun sociale en economische achtergrond zet hen al op achterstand (Van den Broek & Gieles 2018). De projecten laten zien dat culturele instellingen de aansluiting met deze groep wel degelijk kunnen maken en dat, als dat is gelukt, de mbo-student zich er ook thuis kan voelen. Maar om dit te verduurzamen is nog wel een structurele investering nodig van alle partijen. Het gaat dan om geld, tijd en toewijding, zowel van de culturele instellingen als van de mbo-sector.

We hebben van de evaluatie van de eerste programmaregeling geleerd dat het beslist mogelijk is om mooie projecten voor mbo-studenten te maken, projecten die goed aansluiten bij de opleidingen. Docenten zijn enthousiast en her en der ontstaan samenwerkingsverbanden. Een mooie opsteker is dat Raad voor Cultuur er in zijn recente stelseladvies (2019) op aandringt dat cultuuronderwijs deel gaat uitmaken van het curriculum van mbo's. De impuls van Fonds 21 verdient dan ook een duurzaam vervolg en gelukkig past dit in het beleid van de minister; die wil investeren in goed en integraal cultuuronderwijs. In haar brief *Uitgangspunten Cultuurbeleid 2021-2024* schrijft minister Van Engelshoven daarover het volgende: 'Ik zie goede mogelijkheden om cultuur en gelijke kansen te verbinden. De sociale of economische achtergrond van een leerling mag geen belemmering zijn.'

'Zo'n museum is voor rijke mensen, niet voor iemand van mijn stand.' (Demi, 17 jaar). ●

De volgende instellingen namen deel aan de programmaregeling *Kunsteducatie voor mbo'ers*:

- MU en STRP Biënnale, Eindhoven
- Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam
- Gemeentemuseum Den Haag
- Het Nationale Theater, Den Haag
- Jonge Harten Theaterfestival, Groningen

Huub Braam is specialist onderzoek bij het LKCA. Hij was intensief betrokken bij de leergemeenschap en de evaluatie van de programmaregeling van Fonds 21.

FLEUR REINTEN

Fleur Reinten (22 jaar) studeert fotografie aan het Technova College in Ede. Na de zomer begint ze daar aan haar vierde leerjaar. De serie die hier te zien is maakte ze in haar tweede leerjaar. De kleding is grotendeels ontworpen door Pink Labelle en het was dus belangrijk dat die in de serie goed tot zijn recht kwam.

Naast elke set kleding maakte ze ook een close-up, om een bepaalde sfeer uit te dragen. Fleur werkt graag met verf, kleuren en bloemen en probeert de kijker te boeien door iets onnatuurlijks te laten zien. Door een concept uit te werken - van begin tot eindproduct - probeert ze op een creatieve manier alles om haar heen aan de buitenwereld te laten zien.

DANS IN HET MBO: LAST OF VERRIJKING?

AUTEUR: LAURA KOOL
FOTO: LUCAS LAW (UNSPLASH)

De discussie in de groep hbo-studenten die ik voor me heb, is in volle hevigheid losgebarsten: 'Die mbo'ers pikken al ons werk in.' Dat geluid heb ik vaker gehoord en ik vraag me af: is het wel waar? Bovendien, waarom wordt er in het hbo neerbuigend gedaan over dans in het mbo? Kunnen de twee niet naast elkaar bestaan?

In ons land zijn er zowel hbo- als mbo-opleidingen docent dans, op het mbo ook wel *dansinstructeur* of *danscoördinator* genoemd. Om les te kunnen geven in het onderwijs is een eerstegraads lesbevoegdheid nodig, maar in het amateurveld hoeft dat niet. Sterker nog, zelfs zonder enige bevoegdheid kunnen daar danslessen gegeven worden, tot grote frustratie van menig dansdocent. In het dansveld werken dus zowel autodidacten als docenten met een mbo-, hbo- en in een aantal gevallen ook een wo-achtergrond. De hbo-opgeleide docenten maken vaak hun ergernis kenbaar: waarom een vierjarige studie op het hbo volgen als een lager opgeleide dezelfde taken kan uitvoeren?

PRAKTISCH VERSUS THEORETISCH OPGELEID

Het YouTube-filmpje van schrijfster Marianne Zwagerman dat in 2018 de wereld werd ingestuurd werd destijds massaal gedeeld. Ze pleit daarin voor een verandering in denkwijze over hoog en laag opgeleid. De term *lager opgeleid* is volgens haar incorrect. Ze vindt dat we hiermee vakmensen tekort doen, omdat zij over andere, niet onbelangrijkere, talenten beschikken dan vele zogenoemde hoogopgeleiden. Zwagerman stelt voor daarom de termen *praktisch opgeleid* en *theoretisch opgeleid* te gebruiken. Mbo'ers zijn dus niet lager opgeleid, ze zijn anders opgeleid. Wat betekent dit voor het danswerkveld?

"MBO OF HBO, GEEN VAN BEIDE KAN GARANDEREN DAT ER IJZERSTERKE DANDOCENTEN WORDEN AFGELEVERD"

NOG TE JONG

Het nadeel van mbo-opleidingen is volgens oud-studenten dat afgestudeerden wel erg jong het werkveld ingaan. Kitty Wilmink, die na haar mbo-opleiding nog de opleiding hbo-uitvoerend én hbo-docent afrondde: 'Ik was nog niet klaar om fulltime te gaan werken.' Naast haar opleiding gaf zij wel lessen. 'Zo kon ik het geleerde materiaal meteen toepassen.' Wilmink koos ervoor om zich via het hbo verder te ontwikkelen. 'Dit werd me aangeraden door docenten op het mbo, maar het is niet voor iedereen weggelegd. Ik ken ook klasgenoten die nooit verder zijn gaan studeren, maar wel succesvolle dansscholen runnen. Zij scholen zich op andere manieren bij.'

Net afgestudeerd mbo'er Nadia Jesoïrens probeerde het even op het hbo. 'Ik merkte dat dansscholen sneller kiezen voor hbo-docenten dan voor mbo-docenten. De druk om verder te studeren was dus hoog.' Uiteindelijk besloot Nadia dat verder studeren voor haar niet de juiste keuze was. 'Ik ben op dit moment erg gelukkig met mijn keuze. Ik leer ontzettend veel in de praktijk.'

Een heel prozaïsche reden om door te studeren is het inkomen: mbo-dansdocenten verdienen minder dan hbo-docenten. Volgens Wilmink zou er geen verschil moeten zijn: 'De kwaliteit en drukte van de lessen, het enthousiasme van de leerlingen, de werkervaring en leeftijd van de docenten zou de maatstaf moeten zijn.' Een lager uurloon is ook een frustratie van hbo'ers die - zagezegd - uren af moeten staan aan 'goedkopere mbo'ers'. De Kok was hier aanvankelijk ook beducht voor, maar is daar nu op teruggekomen: 'Hbo'ers lijken zich onterecht bedreigd te voelen. Het werkveld is zo divers, er is genoeg werk voor iedereen.'

KWALITEIT OF PAPIERTJE?

In alle gesprekken komt het begrip kwaliteit aan de orde. Mbo of hbo, geen van beide kan garanderen dat er ijzersterke docenten worden afgeleverd. Het is bovendien de vraag of alle opleidingen kwalitatief wel op hetzelfde niveau zitten. De Kok: 'Zowel op het mbo als hbo loopt een hoop talent rond, maar ook een hoop minder sterke lesgevers.' De praktijk(ervaring) wijst uiteindelijk uit of iemand goede lessen geeft.

Het blijft een gevoelige discussie, maar wel eentje die gevoerd mag worden. Dansdocentschap is nu een onbeschermd beroep, is het dan niet noodzakelijk ervoor te zorgen dat iedereen die besluit les te willen geven een zekere opleiding kan volgen? En voorts: hoe bewaken we dan de kwaliteit van de opleidingen en de bekwaamheid van afgestudeerden? ●

Merijn de Kok, docente en studieloopbaanbegeleider op een mbo-dansopleiding, meent dat er in het werkveld behoefte is aan zowel hbo- als mbo-afgestudeerden. 'Hbo'ers geven anders les dan mbo'ers. Het niveau van de lessen verschilt, het type les en de studenten die het kiezen ook.' De twijfel in het veld is of mbo'ers wel beschikken over voldoende pedagogische en didactische kennis. Volgens de Kok zeker wel, maar is het lesmateriaal van deze vakken aangepast aan de doelgroepen waar mbo'ers les aan geven. De leerstijl van mbo'ers zorgt volgens de Kok voor een frisse kijk op het vak: 'Hbo'ers zijn planners en volgen de regels. Mbo'ers kleuren vaker buiten de lijntjes, wat voor mooie situaties kan zorgen in een les.'

De Kok ziet meer voordelen van de mbo-opleidingen: 'Er is zoveel danstalent in Nederland, door het mbo krijgen getalenteerde jongeren zonder havodiploma toch de kans hun droom te verwezenlijken.' Ze pleit wel voor meer expertise in een vakgebied waar veel lesgegeven wordt door autodidacten. 'Ik hoop dat wij, doordat we deze opleiding aanbieden aan deze specifieke doelgroep, ervoor zorgen dat er inhoudelijk verantwoord wordt lesgegeven.'

3

ZIEN?

- Videofragment Marianne Zwagerman: https://www.youtube.com/watch?v=COL2_qoY0r4

BIJ IEDER THEMA IN KUNSTZONE Kiest JEROEN ROP een kunstwerk uit waar hij de ogen van de lezer voor wil openen.

TWEE PUTTERTJES

DE CANON VAN ROP

Wanneer ik in het Mauritshuis een tijdje naar *Het Puttertje* van *Carel Fabritius* sta te kijken bekruipt me een wat onbehaaglijk gevoel. Natuurlijk: het gele veertje met trefzekere penseelkras die het kleine schilderij tot leven wekt is prachtig. Toch zie ik vooral die veel te korte ketting waarmee hij vastzit rond zijn pootje. Het eenzame vogeltje heeft nauwelijks bewegingsruimte en de dikke, donkere lijst eromheen versterkt mijn gevoel alleen maar. Voor wie dit ook zo ervaart, heb ik een tip. Bekijk *A Girl Writing*, van Henriette Browne. Een verademing voor de gevoelige vogelliefhebber.

Deze twee negentiende-eeuwse distelvinkjes hebben het namelijk heel wat beter voor elkaar. Dat alleen al, dat je samen bent. Je kunt je verveling of irritatie over het leven als huisdier in elk geval met een soortgenoot delen. De kooi aan de muur lijkt me ook dik in orde. Een klimstok tussen de spijlen geklemd, een takje om in te pikken, een brede voerbak. Het deurtje van de kooi staat wagenwijd open. Het geeft het vriendelijk aandoende schilderij nog wat extra lucht. Ik durf te wedden dat onze hoofdpersoon, een meisje bezig met haar schrijfoefeningen, de kooi moedwillig open heeft laten staan. Het geeft haar natuurlijk wat afleiding van al dat

huiswerk. Haar tactiek werkt. Terwijl het ene puttertje nog zit te eten heeft de ander de sprong naar het bureau al gewaagd. Hij kijkt nieuwsgierig om zich heen. Het meisje draait haar hoofd, stopt met schrijven. Ze houdt haar adem in. De kroontjespen blijft boven het papier hangen.

ook kunstcriticus Théophile Thoré in dienst als collectionneur en vanaf 1865 kersverse eigenaar van *Het Puttertje*. Vanaf hier neemt mijn fantasie het over. Ik zie Théophile, trots op zijn zojuist veroverde Fabritius rondlopen op de Salon. Puttertje onder de arm. Hij laat het enthousiast aan Henriette zien. Die

Henriette Browne, *A Girl Writing* (ca. 1870).
Victoria and Albert Museum (Museum of Childhood), Londen

Dat verstilde geluk, in het moment waar het meisje en de vogel even vrijheid ervaren, geeft ons even de tijd om de rest van het schilderij te observeren. Kijk eens naar die schitterend geschilderde grauwwitte achtergrond. Lijkt die niet sprekend op de muur in *Het Puttertje* van Fabritius? Het zet mij aan het denken. Browne exposeerde regelmatig op de Parijse Salon, waar zij als kunstenares een zekere naam had. Daar was

merkt enige weerzin; zij vindt dat beeld van het zielige geketende beestje helemaal niks. Uit medelijden begint ze uiteindelijk aan haar eigen diervriendelijke versie.

**JEROEN ROP IS EEN VISUELE OMNIVOOR,
PROFESSIELE DAGDROMER EN DOCENT BEELDENDE
VORMING AAN EEN VO-SCHOOL IN GOES.**

AUTEUR: PIEN SCHOOL / BEELD: HUBERT DALWOOD

CULTUUREDUCATIE VAN VMBO NAAR MBO

Maquette for 'Arbor' (1971). Tate © The Estate of Hubert Dalwood

ZE WILLEN MET HUN HANDEN BEZIG ZIJN. NIET DE HELE DAG ACHTER EEN LAPTOP ZITTEN, MAAR DINGEN MAKEN. STUDENTEN VAN DE OPLEIDING *WONEN EN DESIGN* VAN HET SUMMACOLLEGE (EINDHOVEN) VERTELLEN OVER HUN ERVARINGEN MET DE KUNSTVAKKEN EN DE OVERGANG VAN HET VMBO NAAR EEN CREATIEVE VAKOPLEIDING.

Hoe ervaren jullie de overgang van het vmbo naar het mbo, wat betreft de kunstvakken?

De opvattingen hierover blijken verdeeld en vooral de tijd op het vmbo komt aan de orde.

'Na de derde klas was tekenen een keuzevak, maar dat wilde niemand doen. Ik vond andere vakken zelf ook belangrijker', zegt een student interieurbouw: Een andere student: 'Ik kreeg op het vmbo alleen de basis en had meer vrijheid en technische vaardigheden gewild om eigen ideeën uit te werken.' Twee studentes interieurontwerp: 'Wij kregen juist wel veel vrijheid voor eigen ideeën en we hebben niet het idee iets te hebben gemist. Alleen misschien tekenvaardigheden, die hadden we graag meer gehad. We kregen ook kunsttheorie, maar weten eigenlijk niet wat je daaraan hebt. Misschien algemene kennis?'

Door wie worden jullie geïnspireerd, hedendaagse of historische ontwerpers?

'Nee, in principe door geen van hen. We leren nu weleens iets over historische stromingen, maar dat interesseert ons eigenlijk niet veel. Het gaat ons vooral om het maken. We maken het liefst wat er in ons opkomt, zonder ons te verdiepen in allerlei kunststromingen' (ze kijken er een beetje vies bij). 'Het zijn ook vooral 'PowerPoints' die worden besproken. Als er bijvoorbeeld een designer of ondernemer langs zou

komen, of we op atelierbezoek zouden gaan, zou er vast wel interesse in zijn.'

Hoe zien jullie de toekomst voor je?

De voorkeuren vallen uiteen in twee richtingen: 'Ik wil gaan werken, school is niks voor mij. Uiteindelijk wil ik voor mezelf beginnen.' Een andere keuze lijkt het hbo: 'Ik wil hierna verder studeren en dan in het verlengde van mijn studie interieurontwerp. En misschien daarna ook een eigen bedrijf.'

Wat is jullie advies aan kunstdocenten op het vmbo of mbo?

'Laat de theorie vooral gaan over hedendaagse kunst en ontwerpers, daar heb je ten minste wat aan. Dat is leuker om over te leren dan al die historische stromingen. We willen graag gevarieerdere lessen, waarbij we met verschillende materialen en technieken experimenteren en het werkveld bezoeken, zodat je uit de praktijk dingen kan leren. Niet de hele tijd luisteren.' ●

Voor dit artikel zijn geïnterviewd: **Bart van Grimbergen** (19): interieurbouwer en **Evi Zupancic** (17), **Tamara Vorstenbosch** (18) en **Lise de Matter** (18) ze zijn alle drie interieur adviseur.

CULTUUREDUCATIE IN HET MBO MAG GEEN INCIDENT ZIJN

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN
FOTO: MAUD VAN DEN BOOGERT

Steeds meer culturele instellingen hebben de mbo-student in het vizier en komen met een passend aanbod. Vaak zijn dit tijdelijke projecten en is het succes nog te afhankelijk van de passie van individuele docenten. Dit zorgt voor een fragiele situatie. Daarom is een structurele financiering en systematiek belangrijk. Cultuureducatie in het mbo-onderwijs mag geen incident zijn. Aan CJP en Fonds 21 ligt het zeker niet.

Middelbaar beroepsonderwijs is meer dan een voorbereiding op de arbeidsmarkt. Studenten worden ook opgeleid voor een vervolgopleiding én tot burgers die volwaardig deelnemen aan de maatschappij. Daarom zijn er naast beroepskwalificaties ook eisen op het gebied van bijvoorbeeld taal en burgerschap. In 2016 namen de minister van OCW en de MBO Raad het initiatief om het burgerschapsonderwijs in het mbo naar een hoger plan te brengen door aan het curriculum onder meer kritische denkvaardigheden en interpersoonlijke vaardigheden toe te voegen. Het kunnen voeren van een dialoog over thema's als radicalisering, democratische waarden, religie en vrijheid van meningsuiting heeft de behoefte aan passende activiteiten een impuls gegeven. Aandacht voor kunst & cultuur wordt daarom steeds vaker als betekenisvol ervaren. Niet alleen bij de creatieve opleidingen, maar ook bij andere opleidingen voor onder meer de maatschappelijk-sociale dimensie bij burgerschap of voor loopbaanoriëntatie en -begeleiding. Daarnaast zijn er in de kwalificatiestructuur keuzedelen gekomen, wat eveneens extra mogelijkheden voor cultuureducatie geeft. Het mbo heeft geen apart vak ckv, zoals het vo. Sinds 2016 heeft de mbo-student wel recht op de MBO Card, die CJP-korting op lifestyle en cultuur biedt. Deze cultuurkaart bevat - in tegenstelling tot die van het vo - geen budget.

CJP

Walter Groenen, directeur van CJP, speelt al jaren een belangrijke rol bij het cultuuronderwijs voor scholieren. Mede door zijn inzet is de MBO Card er gekomen. 'Bij de invoering van burgerschap, zo'n vijftien jaar geleden, hebben scholen en culturele instellingen echt de boot gemist,' stelt hij. 'Terwijl in het vo het vak ckv ontwikkeld werd, richtte het mbo zich vooral op beroepscompetenties om de aansluiting met het bedrijfsleven te verbeteren. Daar hoorde geen literatuuronderwijs, theater- of museumbezoek bij. Burgerschap kent dan ook geen domein voor kunst & cultuur. Pas dankzij de recente ontwikkelingen komt op veel roc's cultuureducatie in zicht. Ook Ingrid van Engelshoven, minister van

"ER MOET GOED AANBOD VOOR HET MBO KOMEN, ANDERS IS HET WEGGEGOOD GELD, MAAR DAT GAAT DE GOEDE KANT UIT"

OCW, gaf in haar nota met uitgangspunten voor nieuw cultuurbeleid aan het cultuuronderwijs binnen het mbo te willen versterken.'

Groenen is al sinds de invoering van de MBO Card druk aan het lobbyen voor een eigen budget op de kaart. Aanvankelijk was dat voor de minister nog een stap te ver, maar inmiddels vindt het steeds meer gehoor, vooral bij docenten die zelf burgerschapsonderwijs geven. Groenen: 'Zij ervaren hoe lastig het is als je geen budget hebt en je niet weet waar je op school de financiën kunt vinden. Maar ook bij Kamerleden heb ik enthousiasme geproefd. Inmiddels is onze vraag om de voorstelling *Leef* van theatergroep AanZ voor de Tweede Kamer te mogen spelen gehonoreerd, dus dan kunnen we echt laten zien waarvoor zo'n budget gebruikt kan worden en waarom het nodig is.'

Volgens Groenen is het succes van de Cultuurkaart in het vo een voorbeeld. 'Iedereen ziet dat de financiering een belangrijke factor is voor een goede interactie met de culturele sector, omdat docenten daarmee in staat worden gesteld het vak daadwerkelijk vorm te geven. Vanuit onze visie is de MBO Card een start om beweging in gang te zetten en om de culturele sector en het middelbaar beroepsonderwijs met elkaar te verbinden. Ook de Raad voor Cultuur en het JOB MBO, de landelijke jongerenorganisatie voor het mbo, zijn positief. De culturele sector pleit voor eenzelfde bekostiging, omdat het deels dezelfde leeftijdscategorie is.'

Een belangrijke voorwaarde is een goede matching. Groenen: 'Er moet een goed aanbod voor het mbo komen, anders is het weggegooid geld, maar dat gaat de goede kant uit. Van de andere kant werkt het ook als vliegwieltje. Bij de Cultuurkaart voor het vo zie je dat juist daardoor allerlei initiatieven ontstaan en dat gebeurt bij het mbo natuurlijk ook. Als je naar de financiële bijdrage kijkt valt het trouwens wel mee: er zijn ca. 500.000 studenten. Als die allemaal 5 euro ontvangen, praat je over 2,5 miljoen euro per jaar. Ter vergelijking: het po ontvangt 23 miljoen en het vo 5 miljoen euro per jaar voor cultuureducatie.' Zouden scholen ook zelf een bijdrage kunnen en moeten leveren? Groenen: 'Zeker, dat zou ik toejuichen. Vooral omdat scholen kunnen zien dat het goed besteed wordt en zo de regie behouden. Er zijn al scholen die collegebreed een budget voor burgerschap en/of cultuureducatie hebben, zoals het Koning Willem I College in Den Bosch, maar dat is nog lang niet overal het geval. Een kaart met een budget zou ertoe bijdragen dat ook bij andere roc's een coördinator activiteiten gaat initiëren en verbinden.'

FONDS 21

Een belangrijke partner is Fonds 21, dat kunstinhoudelijke en sociaal-maatschappelijke initiatieven financieel ondersteunt. Het fonds nodigde de afgelopen jaren kunstinstellingen uit om een voorstel in te dienen voor de regeling *Kunsteducatie voor mbo'ers*. Ook dit schooljaar geeft het fonds weer een impuls aan de ontwikkeling van kwalitatief goed en toegankelijk aanbod voor het mbo-onderwijs. In het eerste (pilot)jaar in 2017 waren er vijf toekenningen. Het afgelopen jaar waren dat er veertien met een totaal toegekend bedrag van bijna € 500.000. Mathilde Heijns, projectadviseur bij Fonds 21: 'Het laat zien dat het culturele veld in beweging is om ook voor mbo-studenten een passend aanbod te ontwikkelen. We zien daarbij vooral aanvragen vanuit musea en film- en theaterinstellingen. Disciplines als dans en muziek zijn nog minder vertegenwoordigd. Enkele projecten, zoals het museumproject *Van kijken naar zien* van Museum Boijmans van Beuningen, worden in samenwerking met Codename Future landelijk verder uitgerold.'

'Fonds 21 richt zich op Kunst & Cultuur en Jongeren & Maatschappij en bij het programma voor het mbo komt dit allebei terug,' aldus Heijns. 'Eigenlijk richten we ons op het publiek van de toekomst. Het is voor jongeren niet vanzelfsprekend om naar een museum of het theater te gaan. Ook de kunstsector zelf beseft steeds meer dat ze moet investeren in de eigen toekomst en dat dus ook de mbo-student bediend moet worden. Dat is hoopgevend. Maar tegelijkertijd is niet het altijd eenvoudig en daarom helpen wij graag om kunstinstellingen te informeren, wegwijs te maken en te helpen bij hun aanvraag. Wat altijd weer opvalt, ook als je lopende projecten bezoekt, is dat het echt leeft en dat deelnemers, kunstinstellingen en scholen erg positief zijn en het belang ervan inzien. Daarom hebben we ook dit jaar weer een oproep gedaan. We hebben het gevoel dat er meer partijen zijn, die daar stappen in kunnen zetten.'

Zitten scholen wel te wachten op projecten van kunstinstellingen? Heijns: 'Het is belangrijk dat de kunstprojecten afgestemd zijn op de doelgroep. Samenwerking met het onderwijs en de jongeren zelf is van belang en dat stimuleren we ook. Programma's moeten immers worden aangepast en activiteiten moeten tijdig worden ingepast. Je moet samen zoeken naar een passende plaats in het curriculum. We ondersteunen daarom het streven om geld op de Cultuurkaart te krijgen, want dat geeft scholen meer mogelijkheden om zelf het initiatief te nemen en samen met kunstinstellingen plannen te ontwikkelen. De drempel kan zeker nog lager.' ●

MEER INFORMATIE?

- www.cjp.nl
- www.fonds21.nl
- www.burgerschapmbo.nl

MBO'ERS IN EEN KUNSTMUSEUM

WAT VINDEN MBO'ERS VAN EEN KUNSTMUSEUM? WE STUURDEN JENNA (CREATIVE TECHNOLOGIES) EN GIJS (ICT APPLICATIE- EN MEDIAONTWIKKELAAR) OP PAD. ZE KOZEN VOOR HET MUSEUM JAN CUNEN IN OSS. ZE WILDEN LIEVER NAAR HET NOORD-BRABANTS MUSEUM, MAAR DAT WAS WAT VER WEG. ALS GIJS NIET OP SCHOOL IS OF AAN HET WERK, GAMET HIJ GRAAG. JENNA DANST GRAAG EN HOUDT OOK VAN GAMES.

En, hoe was het daar?

Jenna: 'Het was een klein museum dat vroeger een gemeentehuis was. Ik had het gevoel dat ik de gemiddelde leeftijd wel omlaag trok, meeste bezoekers leken allemaal ouder dan 50 jaar. Het was wel een knusse sfeer en ik vond het een hele mooie locatie.'
Gijs: 'Het was een fijn bezoek. De sfeer was rustig en ja, de andere bezoekers waren echt een stuk ouder.'

Was er iets interessants te zien?

Jenna: 'Er waren twee exposities, eentje van de kunstenaar Hendrik Valk, en de andere had allerlei werken om de vrijheid te vieren. Ik vond de stijl van Hendrik Valk interessant, maar de werken over vrijheid heel gaaf. Er waren bijvoorbeeld vogels van ijzerdraad, die vrijheid symboliseren.'
Gijs: 'Het schilderij *Bezoek* van Hendrik Valk. In zijn woorden: een 'zelfportret van zijn voeten'. Maar mij leek het een schilderij in een mortuarium, met de raaf als symbool van de dood.'

Wat vond je minder?

Jenna: 'Er was ook veel werk van kinderen en dat was ook wel leuk voor de diversiteit. Maar er was ook veel abstract werk waarvan ik dacht dat het eigenlijk

door een kind is gemaakt.'

Gijs: 'Het schilderij *De Dorser* van Hendrik Valk vond ik te minimalistisch. Er was te weinig aandacht aan besteed, het leek op een schilderij dat nog niet af was.'

Was er iets wat je niet begreep?

Jenna: 'Een schilderij van Hendrik Valk met een schedel. Ik weet niet wat het zou moeten symboliseren. Er hing ook geen uitleg bij. Maar ik zou eigenlijk ook geen uitleg willen, omdat ik zo de schoonheid en betekenis zelf kan zien en bedenken.'

Gijs: 'Het schilderij *Something's funky* symboliseerde niet echt vrijheid vond ik. Eerder een surrealistisch schilderij waar de maker een verhaaltje bij verzonnen had om in het museum te komen.'

Heb je iets thuis wat best in een museum mag?

Jenna: 'Het prikbord in mijn slaapkamer met allerlei foto's uit mijn jeugd; een 'herinneringen-prikbord'. Een soort van: een kijkje in het leven van... Het heeft veel emotie, ook omdat het rommelig is.'

Gijs: 'Een schilderij van mijn oude hond. Dat is gemaakt nadat ze was overleden. Als er een museum over mij zou zijn, zou dat schilderij er zeker hangen.' ●

Two Lone Swordsmen (2009). Acryl en pastel op canvas, 200x300 cm

KEETJE MANS (1979) studeerde aan de Academie voor de Beeldende Kunsten in Maastricht en de Jan van Eyck academie. Haar werk is nostalgisch en af en toe sprookjesachtig. Haar surrealistische taferelen, met objecten, teksten en mensen vallen op door het bijzondere kleurgebruik. Het werk is onder andere geïnspireerd op haar jeugdherinneringen aan Curaçao en volkskunst uit verschillende landen. In 2012 ontving ze uit handen van koningin Beatrix de prestigieuze Koninklijke Prijs voor Vrije Schilderkunst.

A woman with a large, voluminous afro hairstyle is sitting in a white bathtub. She is wearing a white t-shirt and looking directly at the camera with a slight smile. The bathtub is decorated with white flowers and string lights. The background is a tiled wall.

HOE ORGANISEER ÉN FINANCIER JE KUNSTAANBOD VOOR HET MBO?

Cultuureducatie dringt langzaam maar zeker het mbo binnen. Het aanbod bestaat vooral uit losse projecten. De opleiding of een betrokken culturele instelling financiert het en vaak wordt dat ook deels gesubsidieerd. Hoe organiseer en financier je cultuureducatief aanbod en dat vooral op de lange termijn?

AUTEURS: ROZEMARIJN SCHOUWENAAR
FOTO: CHLOË, DEELNEMER AAN PROJECT FOAM

Medewerkers van Foam Fotografiemuseum te Amsterdam en De Cultuurschool te Rotterdam leggen in dit artikel uit wat zij doen en hoe zij hun aanbod voor het mbo organiseren en financieren.

FOAM FOTOGRAFIEMUSEUM (AMSTERDAM)

Aanbod: hoogstaande, experimentele, innovatieve exposities van zowel gevestigde fotografen van naam, als jong talent.

Educatie: 10% van het totaal aantal bezoekers neemt deel aan een educatieprogramma.

Organisatievorm: stichting (museum en *Foam Friends*)

Verdienmodel: 20% van de jaarlijkse omzet is afkomstig van (gemeentelijke) subsidie; de overige 80% wordt gegenereerd middels entree-inkomsten, fondsenwerving, sponsoring en andere commerciële activiteiten, zoals betaalde lidmaatschappen. Voor nieuwe projecten worden subsidies aangevraagd.

Bereik mbo: van 687 mbo-studenten in 2015 naar 1.472 in 2017.

Elze van der Steen, hoofd educatie: 'Wij vertellen verhalen aan de hand van beelden. Iedereen heeft een fotograaf in zich, als je maar goed leert te kijken. Wat zie je, hoe duid je dat en wat is jouw verhaal?' Madieke Hupperets, educatiemedewerker Foam vult aan: 'Foam bereikt mbo'ers zowel op klassenniveau als op individueel niveau, als een keten van talentontwikkeling. De studenten starten in *Talent Labs* in wijken in de stad en individuele talenten kunnen doorstromen naar *Foam Forward*, een talentontwikkelingstraject voor jongeren in samenwerking met diverse cultuurhuizen in Amsterdam, om meer trainingen te volgen. Ook zijn er bijzondere uitwisselingen voor mbo'ers, zoals *Look Across the Water!*. Sinds 2015 volgen de jongeren in dit project tegelijkertijd een

"CO-CREATIE BIJ DE ONTWIKKELING VAN AANBOD WERKT, ZORGT VOOR PASSENDE EDUCATIEPROGRAMMA'S EN EEN GROTER BEREIK VAN STUDENTEN"

workshopreeks van fotografielessen en ontmoeten ze buitenlandse leeftijdsgenoten. Zo is er bijvoorbeeld de internationale uitwisseling tussen studenten van ROC van Amsterdam (ROCvA) en jongeren van dezelfde leeftijd uit Brooklyn, New York over identiteit. Tenslotte: in *Foam Fusion*, een multidisciplinair festival dat in 2017 plaatsvond, maakten twaalf mbo-studenten van vier verschillende mbo-opleidingen in één dag een interdisciplinaire voorstelling.

'In 2018 kwam de oproep van het Fonds 21. Dat zagen wij als een uitgelezen kans om onze educatie, die al veel aspecten van burgerschap in zich heeft, door te ontwikkelen. We schreven in samenwerking met onze vaste partners van het Mediacollege Amsterdam en het ROCvA een plan voor een onderwijsmodule en twee lessenseries als onderdeel van burgerschap, *Identiteit en Ethiek*.'

FINANCIERING MBO-AANBOD

Madieke: 'We begonnen met een reguliere kostprijs en berekenden dat door aan alle scholen. De stap van vmbo naar mbo was een logische voor ons. *Look Across the Water!* en *Foam Fusion* waren gratis. Die werden bekostigd uit het educatiebudget waar alle reguliere programma's uit worden betaald. De onderwijsmodule burgerschap is nu nog gratis, maar op termijn bieden we deze marktconform aan.'

Elze: 'De regeling van Fonds 21 was voor Foam een goede kans om te focussen op een structurele lessenserie en daar ontwikkeltijd in te steken, zoals het organiseren van brainstormsessies en de training van museumdocenten.'

Madieke: 'Als de lessenserie straks regulier aanbod wordt, dan nog kun je de kosten nooit helemaal dekken. Er zijn namelijk altijd extra kosten: materialen moeten vervangen worden, nieuwe docenten moeten ingewerkt worden enzovoorts. Daarom spreekt Foam de eigen subsidie aan om dit soort kosten voor haar rekening te nemen. Anders wordt het voor scholen onbetaalbaar. We werken soms met gesloten beurzen of een bijdrage naar draagkracht. Dat is opmerkelijk, maar tot op heden zien we nog niet hoe dit anders aan te pakken.'

PASSEND EN DUURZAAM AANBOD

Fotografie is een heel toegankelijk medium, zeggen Van der Steen en Hupperets. De door Foam ontwikkelde methode *Manieren van kijken* richt zich op beter leren kijken en zelf betekenis te geven aan beeld.

Of het werkt, hangt ook samen met de inzet en het enthousiasme van de mbo-docent.

Elze: 'Educatieprojecten worden vaak in co-creatie ontwikkeld en uitgevoerd, ofwel met bijvoorbeeld een cultuurhuis of een school. Soms werken we ook samen met commerciële partijen. Onze vaste partners in het mbo zijn Mediacollege Amsterdam en de burgerschapsdocenten bij het ROCvA. Cultureel ondernemerschap staat bij Foam buitengewoon hoog in het vaandel. Het zit in het DNA van de organisatie.'

Door intensief samen te werken met de mbo-sector lukt het Foam om passend aanbod te ontwikkelen. Maar op de vraag hoe je het aanbod duurzaam maakt, is nog geen pasklaar antwoord te geven. Zolang er geen structurele financiering is, blijft dit nog een kwestie die niet eenvoudig te realiseren is. Beiden 'tippen' dan ook: 'Werk samen! Ook met commerciële partijen zoals een filmagentschap of studio. Probeer partners op verschillende niveaus te vinden met als motto: 'hart voor jongeren.'

DE CULTUURSCHOOL

Aanbod: Kunst- en cultuurprojecten voor vrije tijd en onderwijs met specialisatie in het mbo en vo, aansluitend bij burgerschap.

Educatie: nieuwe media, beeldende kunst, architectuur, mode, theater, muziek, ontwerpen en spoken word.

Organisatievorm: v.o.f.

Verdienmodel: 0% subsidie, de klant betaalt.

Bereik mbo: sinds 2010. Zadkine Startcollege, jaarlijks 650 studenten in het keuzedeel *Project Toekomst*.

Oprichter Quinten Smith: 'Voor Zadkine Startcollege hebben we twee keuzedelen gemaakt, bestaande uit een leerlijn met een lessenreeks. Onder de noemer *Project Toekomst* kunnen de studenten kiezen uit *Talent voor ondernemen* (ondernemersvaardigheden) of *Talent voor de toekomst* (verrijking leervaardigheden). Het keuzedeel bevat creatieve modules om de brede ontwikkeling van starters in de entree-opleiding te stimuleren aan de hand van kunst en cultuur. Ze leren vaardigheden als kritisch denken, mediawijsheid, sociaal en cultureel begrip en presenteren. Het

keuzedeel is onderdeel van het examen, met een eindbeoordeling. We verzorgen ook workshops op maat in het mbo, zoals themadagen, educatie- en schoolreisjes, soms met meerdere partners.'

DE FINANCIERING

'We hebben de financiering van het aanbod geregeld op grond van de simpele formule: de klant betaalt. Onze ambitie is een 0% subsidielijnen en dat is tot nu toe gelukt. We hebben betalende klanten en werken met scherpe prijzen. We worden niet snel duurder, we groeien met de markt mee.

We denken in investeringen, we doen het niet voor één keer. We nemen het risico dat het niet wordt afgenomen. Bijvoorbeeld als een docent ontevreden is over het resultaat van een workshop. We ontwikkelen altijd samen, soms met mbo-docenten, soms met freelancers of een andere instelling, net wat de vraag is.'

PASSEND EN DUURZAAM AANBOD

'Veel culturele instellingen zijn afhankelijk van bezoekersaantallen voor hun collectie of voorstellingen. De scholen moeten naar de instelling toe. Wij hebben een fijne startpositie: we zitten al in de school met de keuzedelen en kunnen vandaaruit naar buiten. Veel extra aanvragen komen bij ons terecht. Omdat mbo-docenten het zelf niet voor elkaar krijgen om met hun studenten naar buiten te gaan, of omdat andere organisaties de school niet kennen.'

'Duurzaamheid is de achilleshiel van de subsidiewereld. De meeste subsidies zijn projectsubsidies en je ontvangt dan ontwikkelgeld, maar er is geen geld voor uitvoering. Het wordt voor culturele instellingen steeds lastiger, ook om na drie keer weer aan te vragen bij hetzelfde fonds. Bij De Cultuurschool werkt dat anders. Er is elk jaar een ander project en we passen inhoud en structuur aan in overleg met de afnemer. Wij hebben veel partners en de relatie wordt duurzaam als je kwaliteit blijft leveren. Wat ik leuk en spannend vind, is om een relatie op te bouwen waarin ik voortdurend ga leveren. Ik bedank vaste partners ook met gratis aanbod of cadeautjes. Dus ook alle 65 docenten van Zadkine Startcollege.'

LOEMPIAVERKOPER

'In de culturele sector rijdt niemand in een Tesla, maar wij kunnen er goed van leven. Ik vergelijk

mezelf weleens met een Vietnamese loempiaverkoper. En loempia maken is heel arbeidsintensief, toch kost ie maar één euro, maar er worden er wel veel verkocht. Veel mensen denken dat wij heel klein zijn, maar er zijn continu mensen voor ons aan het werk. Momenteel werken wij met 150 freelancers, de meesten zijn kunstenaar. Men wil voor ons werken omdat we goed en op tijd betalen, en kennisavonden en bijscholingen organiseren met een hapje en drankje.'

'Mijn tips voor andere instellingen: match je aanbod met themadagen van de school, zoals een startdag of feestdag. Maak een lijst van mensen met wie je samenwerkt. De matching tussen mbo-docent en kunstenaar is zo belangrijk. Onderhoud en koester het vaste contact. Wat betreft subsidie: veel culturele instellingen werven eerst geld en gaan dan op zoek naar partners. Draai dat eens om. Je kunt wel eerst zelf subsidie vragen, maar het is ondernemender om de mbo-instelling de weg te wijzen naar een onderwijssubsidie.'

CONCLUDEREND

De Cultuurschool laat zien dat het mogelijk is om cultuureducatie in het mbo-curriculum een plaats te geven. Men ontwikkelt samen met een mbo-opleiding een keuzedeel en men wordt vervolgens voor de uitvoering ingehuurd. Alles gaat zonder subsidie. De Cultuurschool moet daarom marktconform werken met scherpe prijzen.

Foam laat zien dat co-creatie werkt. Doordat veel partijen bijdragen aan de educatieve programma's zijn deze passender en bereiken ze meer mbo-studenten. Het is bijzonder dat dit niet alleen op klassenniveau gebeurt, maar ook op individueel niveau. Het lukt Foam ook om via fondsenwerving, sponsoring en betaalde lidmaatschappen inkomsten te verwerven. Voor nieuwe projecten doet Foam een beroep op subsidies. Er moet echter nog wel een structurele oplossing komen om deze programma's te kunnen blijven aanbieden, niet alleen voor scholen maar zeker voor individuele studenten.

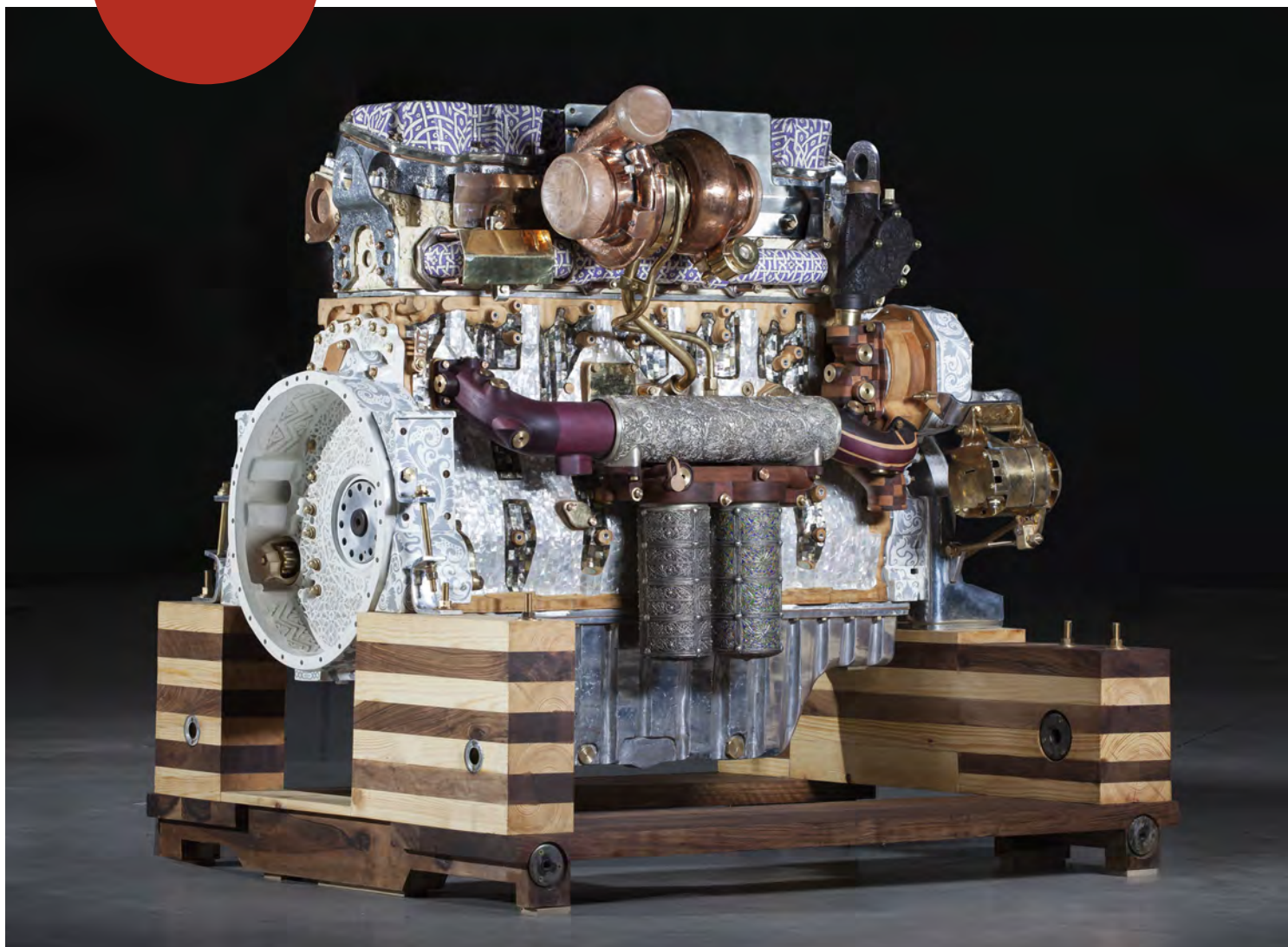
Uiteindelijk staat bij beide organisaties de mbo-student centraal: dat zij er iets aan hebben en iets van leren. ●

Rozemarijn Schouwenaar is specialist cultuureducatie bij LKCA

MEER LEZEN?

- Over keuzedelen: <https://www.lkca.nl/middelbaar-beroepsonderwijs/ontwikkelingen-mbo/cultuureducatie-in-keuzedelen-mbo>
- Over fondsen en subsidies: <https://www.lkca.nl/middelbaar-beroepsonderwijs/subsidies#>
- <https://www.decultuurschool.nl/>
- <https://www.foam.org/nl/home>

Éric Van Hove, D9T (Rachel's Tribute), 2015. Collectie Fries Museum, Leeuwarden. Verworven met steun van het Mondriaan Fonds, de BankGiro Loterij en de Vrienden van het Fries Museum

KUNST ALS MOTOR VOOR BREDE VORMING

AUTEUR: ESTHER SCHAAREMAN
FOTO: LIEVEN GEUNS.
COURTESY ÉRIC VAN HOVE /
COPPERFIELD GALLERY

Koen Vos, tractor brede vorming bij ROC Friese Poort, zet zijn kennis en ervaring op het gebied van kunst, filosofie en religie in voor de ontwikkeling van brede vorming binnen zijn mbo-opleiding. Door praktisch samen te werken in kunstprojecten vergroten zijn studenten niet alleen hun competenties, maar ook hun zelfbewustzijn.

"SAMENWERKEN IN KUNSTPROJECTEN WERKT HEEL GOED, OMDAT ER RUIMTE IS VOOR ANDERE VRAGEN DAN ALLEEN TECHNISCHE"

'Alsof je in de lichtinstallatie *Luminate* van Matthijs Munnik staat', zegt Koen Vos, 'zo voelen veel jonge mensen zich: zonder horizon.' Vos verwijst naar het kunstwerk dat van januari 2018 tot januari 2019 te zien was in het Fries Museum. Je staat op een soort kade in een schijnbaar oneindige ruimte omgeven door veranderend licht, en perspectief, diepte en horizon verdwijnen. Fascinerend, maar je raakt ook gedesorienteerd.

Vos: 'Nietzsche beschrijft de moderne mens als iemand zonder horizon: er is geen vanzelfsprekend oriëntatiepunt meer om naartoe te werken. Dit betreft niet alleen de beroepen waarvoor onze studenten worden opgeleid, het geldt ook voor hun persoonlijke positie in de wereld. De samenleving vraagt om burgers die hun eigen koers kunnen varen, die weten wat van waarde is.'

KIEZEN LEREN

Een practoraat, de mbo-evenknie van een hbo-lectoraat, is gericht op onderwijsinnovatie en bij ROC Friese Poort is dat onder andere op het gebied van 'brede vorming'. De urgentie ervan is hoger dan ooit, aldus Vos, nu nut en economisch rendement belangrijker lijken dan existentiële vragen. Bovendien is zingeving meer een individuele dan een gemeenschappelijke aangelegenheid geworden, zonder vaste (religieuze) kaders. De keuzevrijheid van jong volwassenen lijkt onbeperkt, maar hoe leer je eigenlijk kiezen? Vos haalt Biesta aan die het als taak van het onderwijs ziet 'om het verlangen op te wekken waarmee mensen hun vrijheid op een volwassen manier op zich nemen'. 'Kennen en kunnen, van oudsher de focus van mbo's, is niet meer genoeg', stelt Vos. 'Persoonsvorming is daarom een centrale waarde binnen onze mbo-opleidingen.'

Vos' verwijzing naar Nietzsche en Munnik is kenmerkend voor zijn manier van denken en werken. 'Kunst is zintuiglijk, multi-interpretabel en roept bij iedereen iets anders op. Door samen iets te bekijken, te bevragen en te beleven doe je persoonlijke en gezamenlijke ervaringen op. Het is interessant om vanuit die positie wezenlijke vragen te stellen als 'waar gaat het eigenlijk écht om in ons onderwijs'. In innovatielabs bedenken we projecten waarin kunst een belangrijke rol speelt. Studenten maakten bijvoorbeeld het decor voor een voorstelling van locatietheatergezelschap Prins te Paard door een combine helemaal te demonteren en de onderdelen aan draden op te hangen, als een tentoongestelde dinosaurus.' Natuurlijk is er eerst aarzeling, de meeste studenten denken dat kunst niets voor hen is. 'Maar we verleiden ze door samen iets te gaan maken. En als

ze hun eerste weerstand overwonnen hebben, zie ik vooral ongebreideld enthousiasme.'

BETEKENISLAGEN ONTDEKKEN

Een ander voorbeeld is het project naar aanleiding van de tentoonstelling van Éric van Hove (tot begin januari 2020), ook in het Fries Museum. Hij ontwerpt op ambachtelijke wijze motorblokken met materialen als keramiek en gedreven koper, die hij met kundige handwerkslieden in zijn atelier in Marrakesh uitvoert. Het worden fantastische objecten en sommige, bijvoorbeeld een bromfiets, doen het ook nog. Vos: 'Samen met de studenten hebben we eerst de motoren bekeken, het was wennen, omdat we daarvoor naar een museum moesten en ze er zo anders uitzagen, maar de studenten merkten dat er allerlei relevante betekenislagen aan te boren zijn. Je kunt een motor zien als metafoor voor de wereld, waarin alle kleine onderdelen samen moeten werken om het te doen.' Daarna reisde een aantal studenten van verscheidene mbo-techniekopleidingen naar Marrakesh en leerde van lokale ambachtslieden over hout- en metaalbewerking. Het project werkte blikverruimend en de (voor)oordelen over Marokko maakten plaats voor bewondering. 'Die mensen kunnen écht wat', vertelden de studenten na afloop aan de thuisblijvers.

Vos: 'Doordat je samen aan iets onalledaags werkt, kom je tot bijzondere ervaringen. Het bevragen van die ervaringen is heel concreet. Hoe keek je er van tevoren tegenaan, wat heb je geleerd van de samenwerking met de mensen in de werkplaats, wat heb je over jezelf geleerd?' Dat zijn verdiepende en persoonsvormende vragen waar je anders minder aan toe komt, omdat ze te abstract zijn en te talig. Onze studenten zijn gebaat bij leren door doen en ervaren. Samenwerken in kunstprojecten werkt heel goed, omdat er ruimte is voor andere vragen dan alleen technische.'

FRIESE MOTOR

Inmiddels werken verschillende studenten met plaatselijke Friese ambachtslieden, het museum en Van Hove's Marokkaanse werkplaats aan de ontwikkeling van een geheel Friese motor, die bestaat uit ambachtelijke materialen. 'Onze studenten zijn enorm fanatiek', zegt Vos. 'Dat is het mooie van deze manier van werken. Omdat we kunst heel concreet en ervaringsgericht inzetten is er dubbele winst: ze leren praktische vaardigheden én ze leren veel over zichzelf.' Dit najaar is de motor te zien in de tentoonstelling in Leeuwarden.

Vos: 'Ik weet zeker dat de makers supertrots zijn en hun hele familie meenemen naar het museum. Dat zou anders misschien nooit gebeuren.' ●

WELISWAAR NIET INGEWIJD, TOCH BETROKKEN. KUNSTENAAR/ONDERNEMER, POLITICUS/WETENSCHAPPER/ OUDER: ZE KUNNEN ZINVOLLE VERGELIJKINGEN OF INSPIRERENDE GEZICHTSPUNTEN BIEDEN. KUNSTZONE HAALT ZE ERBIJ.

AUTEUR: ESTHER SCHAAREMAN / FOTO: HENRI WESTERVELD

BUITENBLIK

Het filmpje waarin Marianne Zwagerman een lans brak voor vakmensen ging viraal. Ze verwierp daarin de term 'laagopgeleid': mensen zijn theoretisch of praktisch opgeleid, níet hoog of laag. Voor Zwagerman is deze correctie alleen niet meer genoeg: mogen onze (v)mbo-ers alsjeblieft ook drómen?

'Toen ik laatst een panel leidde van *VMBO On Stage* opende Corine Korrel, initiatiefnemer van het platform, mijn ogen', vertelt Zwagerman. We zien mensen die beroepsopleidingen doen vaak als werkbijen, het blauw op straat, de handen aan het bed. Als we het hebben over mbo-ers dan zeggen we al snel op licht badinerende toon: 'Ja, die hebben we óók hard nodig.' Korrel zegt: 'Mogen ze alsjeblieft ook de toneelschool ambiëren, of een danscarrière?'

'Voor dit soort dingen is in ons onderwijssysteem zó weinig ruimte. Het moet al snel nuttig zijn en ik heb dat zelf misschien ook wel te lang gedacht. Alsof de creatieve beroepen niet nuttig zijn. Misschien zijn ze wel nuttiger, anderen iets moois of ontroerends laten ervaren in plaats van de dagelijkse dingen is van levensbelang. Ook deze overwegingen heb ik overigens ontleend aan Corine Korrel.'

'Het utiliteitsdenken sluit een heel domein af, niet alleen in het vmbo en het mbo. Maar misschien is het daar des te schrijnender. Als

(v)mbo-er met artistieke aspiraties heb je een dubbele handicap in onze samenleving; je bent 'laag opgeleid' en je moet per se iets nuttigs doen.' Zwagerman: 'Als je tegen een kind zegt, 'jij bent laag', dan geef je hem niet alleen het gevoel 'jij kunt niet zo goed leren',

maar nog erger, je ontnemt het de kans om te denken dat het iets bijzonders kan. Dromen zijn dan voor de mensen die wél goed kunnen leren.'

Natuurlijk is er een dilemma, ziet Zwagerman. 'Negentig procent van de jongens en meisjes met een hoveniersopleiding verdient een boterham in de groene sector. Dat ligt misschien anders voor de kunstopleidingen, hoeveel mensen kunnen hun brood verdienen met hun artistieke droom?

Ik ben er geen voorstander van om mensen op te leiden voor werkloosheid. Je moet realistisch zijn over het economisch succes of risico van een kunstberoep. In de utilitaire beroepen moet er iets heel erg niet goed gaan, wil het mislukken, in de kunsten moet er iets heel erg goed gaan om het te laten lukken. Niet iedereen beschikt over een uitzonderlijk talent, dat is per definitie schaars. Maar elk kind heeft een uniek, eigen talent – en om dat te ontdekken moet je kunnen en mógen dromen. Ik ben ervan overtuigd dat kinderen die dat talent ontdekken op de een of andere manier ook economisch hun weg vinden. Misschien niet allemaal als danser bij het Nationaal Ballet, maar wel als inspirerend rolmodel in een dansschool.'

'Ik pleit voor balans, met alleen dromers krijg je de economie niet draaiende, maar zonder dromers is er geen innovatie, geen elektrische auto, geen ontroerende muziek.'

CV MARIANNE ZWAGERMAN (1969)

MARIANNE ZWAGERMAN IS INNOVATIESTRATEGG, COLUMNIST, SCHRIJVER EN MEDIACRITICUS. ZE IS MEDEOPRICHTER VAN POWNED EN OUD DIRECTEUR VAN DE TELEGRAAF MEDIA GROEP.

MBO-DOCENTEN DIE HET VERSCHIL MAKEN

ENTHOUSIAST, MAAR ROEPENDE
IN DE WOESTIJN

Er zijn enthousiaste mbo-docenten genoeg die aan de slag gaan met kunst en cultuur in de lessen. Niet alleen bij de creatieve vakken, ook bij andere opleidingen. Docenten Marco Cornelisse en Gaby Jansen zien de meerwaarde van theater, muziek, dans of een museum voor hun onderwijs. Hoe zorgen ze dat dit aansluit bij hun lessen en: krijgen ze de steun die nodig is?

AUTEURS: HUUB BRAAM EN
ROZEMARIJN SCHOUWENAAR
FOTO: © CHRISTAN VAN DER KOOP

Marco Cornelisse is vakdocent productontwikkeling, vakdocent vormgeving en curriculumontwikkelaar op de opleiding Creatief Vakman van het Hout- en Meubileringscollege (HMC vakschool) te Amsterdam. Zijn eerste- en tweedejaarsstudenten krijgen les in Museum van Loon en het Rijksmuseum. Musea ziet hij als een externe leslocatie. 'Je biedt tijdens dat museumbezoek een andere manier van kijken. Multidimensionaliteit. Je voegt nieuwe dimensies toe. En dat is, vind ik, de taak van het onderwijs.'

EXTERNE LESLOCATIES

Het HMC en Museum van Loon werken sinds acht jaar intensief samen. Het museum is het woonhuis van de welvarende regentenfamilie Van Loon, die haar huis en collectie openstelt voor het publiek. Het contact ontstond tamelijk toevallig, toen het museum een maquette nodig had en bedacht dat dit een mooie opdracht zou kunnen zijn voor studenten van het HMC. Dit beviel zo goed dat ze samen het programma *Een huis dat werkt* ontwikkelden. Tweedejaarsstudenten bezoeken twee dagdelen het museum. Ze tekenen tijdens het eerste bezoek een collectie oude kandelaars na. Tijdens het tweede bezoek gaan de handschoenen aan en worden vorm, stijl en constructie van de oude meubels, met name de stoelen, onderzocht. Beide instellingen zijn tevreden over de samenwerking en hebben deze bekrachtigd in een convenant.

Samen met collega's van eigen en andere vakopleidingen heeft Cornelisse de workshop *Patronen*

in het Rijksmuseum ontwikkeld. Hij nam daarvoor plaats in een door het Rijksmuseum geïnitieerde mbo-klankbordgroep. Tijdens deze creatieve workshop ontwerpen studenten zelf een patroon geïnspireerd op dat wat zij zien in het museum en de museumtuin. Dit ontwerp kunnen zij vervolgens op school verwerken in materialen zoals textiel en hout. De workshop is vanaf volgend schooljaar vast onderdeel van het curriculum van het tweede leerjaar Creatief Vakman. Het Rijksmuseum wordt daarmee ook voor mbo-studenten een externe leslocatie.

Marco vond de communicatie tijdens het ontwikkeltraject best lastig. 'Bij de ontwikkeling van de workshop *Patronen* waren meerdere mbo-docenten van verschillende vakscholen betrokken, dus er moest veel besproken worden en de besluitvorming ging over meerdere schijven. Het kostte kortom veel tijd en moeite. Mijn advies voor educatiemedewerkers van culturele instellingen: plan het project vroegtijdig met een contactpersoon van het mbo, want schoolroosters staan vaak vast en iets nieuws toevoegen aan een bestaand curriculum vraagt om vaker per jaar en op vaste momenten samen plannen.'

De bezoeken aan musea, oude woonhuizen en kastelen die Marco Cornelisse organiseert voor zijn studenten zijn nooit facultatief of vrijblijvend. Door de musea in te zetten als externe leslocaties waar de studenten actief aan de slag gaan, sluit je aan bij de doelgroep, vindt hij. En als je dit koppelt aan het curriculum wordt zo'n bezoek waardevol. De meerwaarde is dat je studenten écht anders leert kijken.

PARTICULIERE INTERESSE

Gaby Jansen is docent burgerschap en studieloopbaanbegeleider bij de richting zakelijke dienstverlening aan het Nova College in Haarlem. Ze heeft heel goede ervaringen met de inzet van theater tijdens de lessen en staat open voor meer: 'Wat fantastisch verliep was dat het theatergezelschap goed afgestemd was op de studenten wat betreft doelgroep en onderwerp. Het paste echt bij hen. En ook de afstemming: eerst een stukje theater en dan praten in kleine groepen. Dat werkt.' Ze vindt het belangrijk dat

je van tevoren weet dat er een culturele activiteit gaat komen, dan kun je die ook echt laten aansluiten bij de lessen. Op dit moment doen ze met de opleiding niets structureel met cultuureducatie, het gebeurt allemaal ad hoc. Naast Jansen is er een andere collega die dit soort activiteiten voorstelt, puur trouwens vanuit eigen interesse. Via die particuliere interesse komt het bij de opleiding terecht.

'Het is heel erg afhankelijk van de slb'er of de mentor of die het wel of niet ziet zitten. Slb'ers die denken:

"PAS ALS CULTUUREDUCATIE ECHT IN MBO-OPLEIDINGEN WORDT INGEROOSTERD KUN JE HET INTEGREREN IN DE LESSEN"

WEINIG STEUN

Het Nova College werkt sinds een paar jaar samen met een theatergezelschap dat een klassenvoorstelling speelt over schulden bij jongeren. Die samenwerking is niet geformaliseerd. In het Nova College is er geen geld gereserveerd voor kunst en cultuur. Dit betekent dat dit soort activiteiten uit 'extra' potjes moet komen en die blijken snel leeg te zijn. De grootste knelpunten komen dus voort uit het feit dat de opleiding niks structureels doet met kunst en cultuur. Daardoor is het heel lastig om dit te plannen en is er ook geen geoormerkt geld. 'Zo'n gezelschap heeft veel meer leuke voorstellingen, zoals over de thema's burgerschap en seksualiteit. Die ene voorstelling was kosteloos maar de andere waren tussen de 900 en 1500 euro voor één voorstelling. Dat gaat niet lukken.' Gaby Jansen slaagt er goed in om dit soort voorstellingen te integreren in haar eigen lessen. Hiervoor heb je wel een bepaalde mate van flexibiliteit nodig, maar gelukkig heeft ze dat en krijgt ze die ruimte van haar teamleider. 'Als je dit kunt laten aansluiten bij je eigen lessen dan is het perfect.' Volmondig beaamt ze: 'Ja, dat wil ik nog een keer, ik wil graag veel meer van dit!'

Marco en Gaby zijn enthousiaste docenten die het verschil willen maken. Die laten zien dat er veel mogelijk is, als je er maar voor openstaat. Maar het is duidelijk dat ze heel veel zelf moeten doen. Zelf lessen ontwikkelen, de boel organiseren en uitvoeren. Dat kost - naast de reguliere taken - een hoop inspanning en waar haal je die tijd en energie vandaan? Helemaal moeilijk wordt dat als het niet direct wordt ondersteund door collega's en de leiding. Het is bewonderenswaardig dat het dan toch gebeurt, maar je voelt je soms wel een roepende in de woestijn. ●

Rozemarijn Schouwenaar is specialist cultuureducatie bij het LKCA, **Huub Braam** is specialist onderzoek bij hetzelfde instituut.

&

TIPS

- Plan op tijd in, in afstemming met de culturele instelling, en zorg dat het in het rooster terecht komt.
- Werk samen in de ontwikkeling van aanbod om zo een directe koppeling met het curriculum te kunnen maken.
- Doe het niet alleen.

MEER LEZEN?

- Van den Bulk, L., Kox, R., Schouwenaar, R., Smit, H.; Vermeulen, A., De Vreede, M., Kuijs, M. Van der Vaart, A. (2017). *Een wereld vol mogelijkheden Cultuureducatie in het mbo*. Utrecht, LKCA.
- Braam, H., Delmee, B., Schouwenaar, R. (2019) *Kunsteducatie in het mbo: van en met elkaar leren*. Utrecht, LKCA
- Blog Marco Cornelisse: <https://marcocornelisse.wordpress.com/>

gedoe, pfff, daar heb ik geen zin in, die doen het niet, of niet goed.'

Het is lastig voor de opleiding om structureel aan cultuureducatie te doen, daar valt geen planning op te maken. Gaby ziet wel veel mogelijkheden om cultuureducatie te laten aansluiten bij het curriculum en dan met name bij haar eigen vak. Pas als cultuureducatie echt wordt ingeroosterd, kun je het integreren in de lessen: 'Als je in iedere periode een theatervoorstelling zou kunnen aanbieden en je bouwt je lessen daarom heen, dan is dat prachtig. Een mooie periode.'

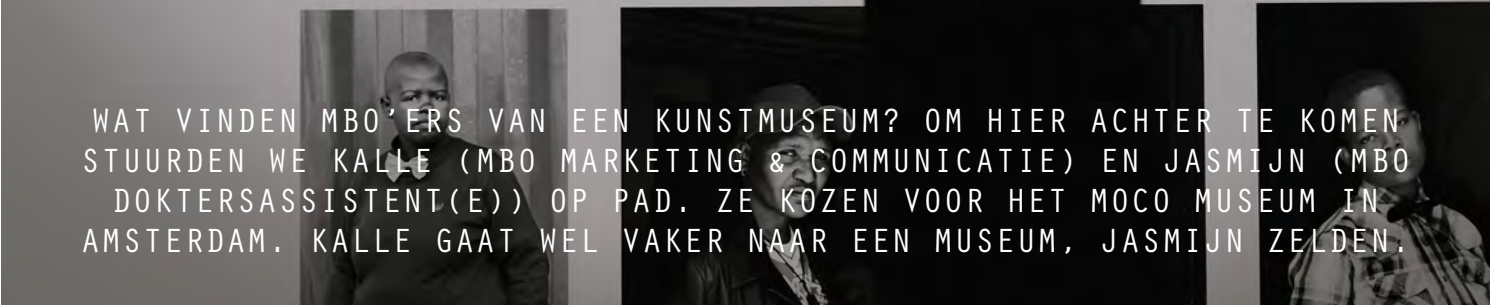
AUTEURS: KALLE & JASMIJN / FOTO: CHRISTIAN FREGNAN (UNSPLASH)

MBO'ERS IN EEN KUNSTMUSEUM

WAT VINDEN MBO'ERS VAN EEN KUNSTMUSEUM? OM HIER ACHTER TE KOMEN STUURDEN WE KALLE (MBO MARKETING & COMMUNICATIE) EN JASMIJN (MBO DOKTERSASSISTENT(E)) OP PAD. ZE KOZEN VOOR HET MOCO MUSEUM IN AMSTERDAM. KALLE GAAT WEL VAKER NAAR EEN MUSEUM, JASMIJN ZELDEN.

En, hoe was het daar?

Kalle: 'Ik voelde me direct thuis in het MOCO, vooral omdat het echt op een woning lijkt.'

Jasmijn: 'Ik merkte bij binnenkomst dat het erg druk was en ik vroeg me af of er wel genoeg ruimte was voor iedereen.'

Was er iets interessants te zien?

Kalle: 'Het paarse/amethyst-keurige licht bij een kunstwerk in combinatie met de verschillende ballen doet het net lijken alsof je je in een onwerkelijke wereld bevindt. De kleine, donkere ruimte (of grot) kwam trouwens beslist niet benauwend over, maar gaf zelfs een soort knus gevoel.'

Jasmijn: 'We liepen langs de kunst van Daniel Arsham en daar zag ik een beeldje staan. Ik zag meteen dat dit *Tweety* was, gewikkeld in een doek met een touw er omheen. Ik vroeg me af wat de betekenis zou zijn achter dit kunstwerk. Best knap als je iets kan maken waar mensen nieuwsgierig van worden.'

Wat vond je minder?

Kalle: 'Het kunstwerk met basketballen had minder effect op mij. Hoewel de hele expositie in deze stijl is, vond ik dit er een beetje tussen gepropt.'

Jasmijn: 'We kwamen een kunstwerk tegen van een gitaar met een soort legerprint. Ik vond het agressief overkomen. Ook vond ik het niet helemaal passen bij de rest van de kunstwerken, alles was juist wat lichter en witter.'

Was er iets wat je niet begreep?

Kalle: 'De ingepakte sculptuur van *Tweety* begreep ik niet helemaal. De reden hiervoor is dat er een hoop andere tekenfilmdieren te vinden waren die niet zijn 'ingepakt'. Waarom uitgerekend *Tweety*?'

Jasmijn: 'Het idee achter het kunstwerk met de zandloper snap ik omdat de expositie *Connecting Time* heet. Wat ik niet begrijp is het voorwerp in de zandloper. Ik kan niet goed zien wat het is en daarom begrijp ik niet goed wat het te maken heeft met de expositie.'

Heb je iets thuis wat best in een museum mag?

Kalle: 'Mijn gitaar. Hoewel de stijl niet hetzelfde is, gaat het bij deze expositie om redelijk gewone objecten die door de tijd in verval zijn geraakt. Een gitaar is voor mij iets tijdloos en kan er nog steeds stijlvol uit zien, ongeacht hoe oud of vervallen ze is.'

Jasmijn: 'Een vaasje dat een vriendin van mijn moeder voor me maakte. Ik vind het passen in het museum omdat het er uitziet als een modern vaasje, met twee aparte delen. ●

AUTEUR: MARJO VAN HOORN / BEELD: WILLIAM KENTRIDGE

NIEUWE HORIZONTEN

Van techniek tot horeca, van sociaalpedagogisch werk tot onderwijsassistent, studenten op elke mbo-opleiding moeten kennis maken met kunst en cultuur. Bovendien moet dat een structurele plaats krijgen in het onderwijsprogramma van die opleidingen.

Dit waren twee doelstellingen van de *Regeling Cultuur en School voor de Bve-sector*. Instellingen voor beroepsonderwijs en volwasseneneducatie konden in de tijd dat de Regeling gold (2001-2006) subsidie vragen voor cultuureducatieprojecten.

In de evaluaties van deze regeling komt gebrek aan verankering en draagvlak steeds als probleem terug. 'Incidenteel en nog niet ingebed' was een van de conclusies. Samenwerking met een culturele instelling, voorwaarde voor subsidiëring, bleek lastig omdat deze nog onvoldoende ingesteld waren op de mbo-doelgroep. Er waren ook veel positieve resultaten. De vraag was echter hoe blijvend die zouden zijn, toen de politieke wil om de Regeling voort te zetten ontbrak en po en vo voorrang kregen.

Niet alles verdween wat in het vorige decennium voor het mbo werd opgezet.

Er is zelfs sprake van hernieuwd elan: met de MBO Card, waarmee docenten met studenten tentoonstellingen of theater bezoeken. Met de samenwerking tussen LKCA, CJP en partners als MBO Raad en practoraten. Met Fonds 21 die een mbo-kunsteducatieregeling entameert met o.a. leergemeenschappen als resultaat.

Misschien belangrijker nog is de kentering bij het departement, zoals blijkt uit het voornemen van minister Van Engelshoven: 'Ik ga in gesprek met de MBO Raad met als doel het cultuuronderwijs binnen het mbo te versterken.' Nee, niet alles blijft zoals het was.

NIEUWE VERVOLGSTUDIES

Snailpoo 5-3

= NIEUWE KUNSTLESSEN?

Ik ben afgestudeerd als docent beeldende kunst en vormgeving. De invalshoek voor mijn onderwijs is autonome kunst. Maar hoe gaat een professionele game designer te werk? En een student Product Design? Wat kan ik als kunstdocent leren van deze opleidingen, voor mijzelf, mijn lessen en voor mijn leerlingen? Om een beeld te krijgen van verschillende beeldende opleidingen en vakgebieden sprak ik met enkele deskundigen.

Wanneer een van mijn leerlingen kiest voor een beeldende kunstvakopleiding moet ik als docent aandacht besteden aan de oriëntatie op deze vervolgstudie en helpen bij de voorbereiding erop. Ik heb dus kennis nodig van de diversiteit in vervolgopleidingen

en moet weten aan welke criteria mijn leerling voor toelating moet voldoen.

Al tijdens de gesprekken met de deskundigen viel het me op dat het artistieke maakproces verschillend onderwezen en beoefend wordt. Ik

heb me dit nooit echt gerealiseerd en voor mijn onderwijs steeds *mijn* artistieke maakproces als didactische leidraad genomen. Dat verloopt ongeveer als volgt: ik start met ideeontwikkeling, dan maak ik minimaal 3 schetsen. Vervolgens verzamel ik beeldmateriaal,

"DIRECT NA DE GESPREKKEN MET DE DESKUNDIGEN VAN DE OPLEIDINGEN HERSCHREEF IK VERSCHILLENDE VAN MIJN LESSEN EN ONTWIERP EEN AANTAL NIEUWE"

experimenteer met materialen en tot slot verwerk ik al die opgedane kennis in een eindwerk.

Wat kan ik echter als kunstdocent van anderen leren als het om de verschillende artistieke maakprocessen in de beeldende vakgebieden gaat? En wat voor lessenseries met passende begeleiding levert dit op?

SLAKKENPOEP

Paulien Oosterhuis, onderwijskundige van de HKU bachelor Product Design, zegt dat veel opdrachten starten met materiaalonderzoek voordat er nagedacht wordt over vorm. Als voorbeeld noemt ze oud student Lieske Schreuder: door een slakkenplaag in haar tuin raakte zij letterlijk en figuurlijk in de ban van slakken. Schreuder ontdekte dat slakken prachtige patronen eten in papier en dat hun uitwerpselen vervolgens de kleur van het papier aannemen. Ze onderzocht daarna diverse toepassingen van de slakkenpoep: door de poep te vermalen, te persen en te drogen ontwikkelde ze vloertegels of draad. Vorm volgt materiaal.

Oosterhuis: 'We proberen studenten los te maken van een vooraf bepaald plan. Al oefenend, al experimenterend kom je tot keuzes en daarmee kom je steeds verder in wat je wilt bereiken. Het is een iteratief proces.'

DOELGROEPONDERZOEK

Studenten van de bachelor Game Design werken weer heel anders. Zij ontwerpen de ervaring van een speler en dat betekent dat zij nadenken hoe zij bepaald gedrag van spelers kunnen stimuleren

en wat het oplevert. Denk bijvoorbeeld aan een spel waarbij kinderen met blaasproblemen gestimuleerd worden op tijd naar het toilet te gaan, of een spel voor ouderen, om contact te maken met mensen om hen heen. Een belangrijk onderdeel van het proces is doelgroeponderzoek. Voor wie wordt de game en welk gedrag wil je tijdens het spelen van de spelers zien?

Robbert-Jan Schravenhoff, onderwijskundige bij de HKU Games en Interactie zegt over het maakproces: 'Je maakt de doelgroep onderdeel van het ontwerponderzoek. Waar lopen ze tegenaan? Je kijkt bijna als een antropoloog naar wat er speelt.' De doelgroep levert studenten belangrijke en soms ook verrassende informatie. Spel blijkt heel anders te werken dan de bedenker tevoren gedacht had. Bepaalde elementen werken goed, andere niet en moeten dus uit het spel. Schravenhoff: 'We willen dat studenten de tijd nemen om zich te laten verrassen door de doelgroep. Ze stuiten dan soms op behoeften die ze van tevoren niet kunnen bedenken als ze op school brainstormen.'

LESSEN VOOR MIJN LESSEN

Direct na deze gesprekken herschreef ik verschillende van mijn lessen en ontwierp een aantal nieuwe. Met onderbouwleerlingen dacht ik na over hoe we bepaald gedrag op school zouden kunnen verbeteren. Bijvoorbeeld: *Hoe kun je ervoor zorgen dat leerlingen rommel in de prullenbak gooien in plaats van ernaast?* Prullenbakken werden onder andere omgebouwd tot baskets met een

puntensysteem. Of: *hoe kunnen we ervoor zorgen dat tijdens de open dag mensen naar boven gaan om ook daar te kijken?* We bouwden samen een pianotrap na.

Ook daagde ik leerlingen uit een spel te ontwerpen. Twee meiden interviewden hun oma's en kwamen erachter dat die meer zouden willen weten over jongerencultuur. Ze maakten een prototype, testten het en werkten het vervolgens uit tot een spel met de *spookjes* van Snapchat als puntensysteem. Geïnspireerd door de werkwijze bij Product Design daagden een collega en ik leerlingen uit om het thema *Tijdsbesef* eerst in materiaal te onderzoeken. Ze kwamen met rottend fruit, herfstbladeren van groen naar bruin en een tak die van zaagsel naar papier transformeerde. Deze start voorkwam de clichébeelden bij het thema, zoals een klok, en hield de leerlingen scherp bij hun (materiaal)keuzes tijdens het maakproces.

ACTUEEL HOUDEN

De interviews leverden kortom nieuwe, verrassende inzichten op, ze gaven me scherpere en boden zo reflectie op mijn eigen lesontwerpen. Ik ontdekte verschillende maakprocessen naast mijn autonome kunstbenadering en zette deze tijdens mijn lessen met veel plezier ook expliciet in. Kortom: naast het belang ervan om leerlingen op vervolgonderwijs voor te bereiden, lijkt het me voor elke kunstdocent waardevol kennis over actuele vervolgopleidingen en hun werkwijzen paraat te hebben bij het ontwikkelen van - nieuw - kunstonderwijs. ●

WEERWERK TOONT EEN
KUNSTZINNIGE UITING
VAN EEN LEERLING

Ik maak graag rare en grappige schilderijen en tekeningen, het liefst van mensen. Ik vind het prachtig hoe een gezicht met de kleinste aanpassingen compleet kan veranderen. Ik teken sinds vier jaar, schilderen doe ik pas een jaartje. Mijn werken komen vaak terecht op mijn Instagramaccount (**@rosareekers**), waar ik iets meer dan tienduizend volgers heb. Ook hing ik deze zomer in het Rijksmuseum met een zelfportret met kek roze brilletje. Neem jezelf maar niet te serieus, denk ik vaak.

WEERWERK

BEROEPSPERSPECTIEF MBO-ARTIEST

EEN MEER DAN COMPLEXE DISCUSSIE

Stop met de opleiding mbo-artiest want die leidt op tot werkeloosheid, luidde het advies dat de Commissie Macrodoelmatigheid MBO (CMMBO) april 2018 aan minister Van Engelshoven (OCW) uitbracht. Onder het kwalificatiedossier Artiest vallen opleidingen tot acteur, danser, musicalperformer en muzikant, verspreid over twintig instellingen door Nederland.

In deze serie over het mbo neemt Kunstzone een kijkje bij verschillende opleidingen Artiest (Muziek), waarbij dit probleem vanuit verschillende oogpunten wordt bekeken en mogelijke oplossingen aan de orde komen.

Minister van Engelshoven vroeg eind 2018 de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB) de door het SBB voorgestelde nieuwe werkwijze doelmatigheid van de kwalificatiedossiers Artiesten, DTP/Mediamaken, Mode/maatkleding en Mediavormgeving te toetsen en haar over de uitkomsten te adviseren. In de eerste zes maanden van 2019 werd deze nieuwe werkwijze toegepast op de kwalificaties, en op 20 juni 2019 stuurde het SBB haar advies hierover naar de minister. Het SBB schrijft trots te zijn op de uitkomsten: 'een doorbraak in de samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven, waarmee eerder kan worden bijgestuurd als de aansluiting van het onderwijs op de vraag van de arbeidsmarkt in het geding is.'

TWEDE KAMERMOTIES

Intussen werden in de Tweede Kamer in maart 2019 twee verschillende moties ingediend en beide aangenomen. De motie van El Yassini (VVD), heeft als strekking de opleidingsplekken te concentreren en het huidige aantal opleidingen (20) terug te brengen. Daarbij moet niet de 'kaasschaafmethode' worden toegepast, maar het is belangrijk 'kritisch te kijken naar de kwaliteit en aansluiting op de arbeidsmarkt die de instel-

lingen leveren'. GroenLinks (Özdil en Ellemet) keert de zaken om en dient een motie in die benadrukt niet naar de opleidingen te kijken, maar naar de culturele sector die bijvoorbeeld maar bij 20% van de online vacatures om mbo'ers vraagt. Groen Links 'verzoekt de regering om met de culturele sector afspraken te maken om het carrièreperspectief van afgestudeerde mbo'ers in de sector te verbeteren'. De motie van Groen Links zorgt voor een perspectiefwisseling, waardoor de discussie minder eenzijdig wordt belicht.

KRITISCHE KANTTEKENINGEN

In haar *Advies doelmatigheid* (2019) dringt de SBB erop aan dat het aantal studenten niet mag stijgen en er geen nieuwe opleidingen artiest bij mogen komen. De instroom van nieuwe studenten moet bevroren worden, vanaf het studiejaar 2020 moet het met 18% ingekrompen worden ten opzichte van het voorgaande studiejaar. Bovendien moet er een alumni-onderzoek uitgevoerd worden naar waar gediplomeerden terecht komen en naar de arbeidsmarkt, pas na dit onderzoek kan dan een besluit over vervolgstappen volgen.

De SBB is kritisch op het advies van CMMBO. De arbeidsmarkt is namelijk niet statisch. Er zijn veel veranderingen, dienstverbanden wisselen snel, er zijn meer flexibele contracten en het aantal zzp'ers neemt toe. De aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt is niet 100% maakbaar. In het tweede artikel

van deze reeks (Kunstzone 4, 2019) lasen we al dat het CBS en ROA onderzochten hoeveel mbo'ers er in loondienst zijn, terwijl in de praktijk de artiesten vaak zzp'er zijn of via een artiestenregeling worden betaald.

CARRIÈREPERSPECTIEF JONGEREN

De discussie over de doelmatigheid van de opleiding artiest is een gevecht over harde uitstroomcijfers, kwaliteit en verantwoordelijkheden. Uiteindelijk gaat het om de jongeren met een vmbo-diploma, zij moeten de kans krijgen door te stromen naar een mbo-artiesten opleiding.

De echte doeners kunnen op het mbo leren, het hbo is conceptueller van aard dan het mbo. En die doeners zijn positief over de opleiding, ook als ze een lager inkomen hebben. Studenten van de Herman Brood Academie (Kunstzone 3, 2019) verwachten niet het grote podium, maar de opbouw van een carrière die hen in staat stelt genoeg geld te verdienen om rond te komen, in een beroep waar ze talent voor hebben. Juist het ondernemerschap wordt daar gestimuleerd, om hen zo in staat te stellen hun eigen baan te creëren. In dat opzicht doen de door het CMMBO gebruikte cijfers dan ook geen recht aan de talloze uitgestroomde (mbo-artiest) zzp'ers.

FUNCTIE MBO-OPLEIDINGEN

Het is verstandig niet alleen naar het arbeidsmarktperspectief te kijken. Het mbo heeft immers niet

"DE AANSLUITING VAN HET ONDERWIJS OP DE ARBEIDSMARKT IS NIET 100% MAAKBAAR"

louter de opdracht op te leiden voor de arbeidsmarkt, het is de poort naar een startkwalificatie en een leven lang ontwikkelen; het mbo heeft dus ook een socialiserende en persoonsvormende functie. Iedere mbo heeft bovendien een regiofunctie. De vmbo'er die doorstroomt naar het mbo is gemiddeld zestien jaar oud. Het is belangrijk dat deze jongere de

mogelijkheid krijgt om naar een mbo te gaan in de eigen regio. De verschillende mbo's zouden moeten kijken naar hun kwaliteiten en zich vervolgens daarmee profileren. Ter illustratie: het mbo blijkt vaak een directe aansluiting te hebben met de popindustrie; deze is democratisch en open en er is plaats voor de mbo'er.

Wellicht is het goed dat de opleidingen niet verder doorgroeien, maar bovenstaande zaken maken duidelijk dat de zaak complexer is dan CMMBO of Kamerleden voorstellen. De mbo-artiesten opleiding is een opleiding die maatschappelijke waarde heeft en die talentvolle vmbo'ers de kans geeft hun talent te ontwikkelen. ●

KUNNEN COMPUTERS KUNST MAKEN? VERVANGT COMPST DE MENSENKUNST?

COMPUTERS MAKEN GEEN KUNST

ILLUSTRATIE: LENNIE STEENBEEK

De woorden kunst en kunde komen allebei van kunnen. Je laat zien dat je een schilderij (kunst) of een tafel (kunde) kunt maken door het te doen. Iets doen betekent keuzes maken, nadenken over het resultaat van je maakwerk en hoe anderen dit later zullen ervaren.

Ontwerpers, meubelmakers en kunstenaars gebruiken soms computerprogramma's zoals *SketchUp* of *Photoshop* als gereedschap dat het maakwerk vereenvoudigt, zoals beitels en kwasten dat doen.

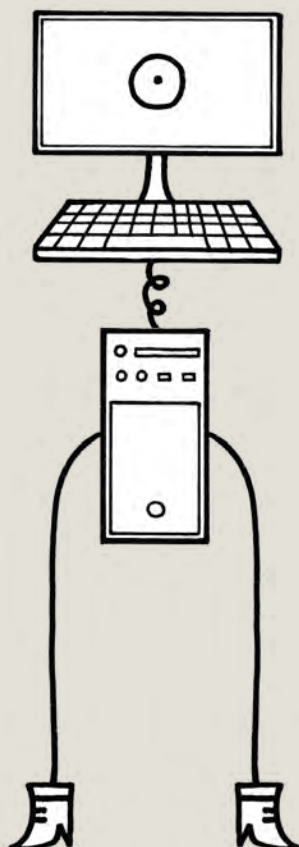
Er bestaan echter ook computerprogramma's die zelf iets voortbrengen: algoritmes waar je iets in stopt en waar, na een reeks digitale bewerkingen, iets anders uit komt. Dat is geen maken. Programma's maken geen keuzes, ze *doen* niets.

GAN en AICAN zijn zulke algoritmes. Men laadt er duizenden jpgs in van oude kunst, portretten en laat het algoritme dan een soort gemiddeld plaatje maken, een pastiche, een type vervalsing 'in de stijl van...', maar dan van honderden schilders. Die prints zien er spannend uit, zowel interessant als betekenisloos. Je kunt je afvragen: zijn dit portretten? De manier waarop ze *niet* op echte mensen lijken heeft wat van de schilderijen van Francis Bacon. Tenminste, dat zou je kunnen denken.

Ik stel voor dit geen kunst te noemen, maar *compst*.

Compst (van computen) is geen kunst (van kunnen), omdat het niet het resultaat is van doen of maken. Maar *compst* *lijkt* wel op kunst, op twee manieren. De eerste gelijkenis is oppervlakkig: wat er uit de algoritmes rolt zijn plaatjes die doen denken aan oude portretten.

Nogal wiesdes, de algoritmes nemen alleen

patronen over uit de portretten die daar eerst in zijn ingevoerd. Een interessantere gelijkenis ligt dieper. Net als kunstwerken hebben compstwerken een bepaalde visuele logica. Dat zie je.

Cézanne werkte ook vanuit de kunstgeschiedenis (net als GAN en AICAN), maar hij schilderde om iets van zichzelf op die geschiedenis te veroveren. Dat is het *maakwerk* dat we in zijn schilderijen zien: het heeft een psychologische logica. Cézanne wil dit en doet daarom dat. Compstwerken hebben geen psychologische logica, maar een algoritmische. Die is weliswaar fascinerend, maar mensen kunnen zich daar niet in inleven.

Als kunstbeschouwers naar compstwerken kijken, zouden ze verleid kunnen worden tot het idee dat die werken op kunstwerken lijken en dus op dezelfde manier ervaren moeten worden, maar dat is verspilde moeite. *Compst* is psychologisch ondoorzichtig; ze is immers louter veroorzaakt en niet gemaakt. Doe geen moeite. Een compstwerk is decoratie. Behang is dat ook — soms is het mooi, maar je gaat het niet interpreteren.

DR. ROB VAN GERWEN IS DOCENT EN ONDERZOEKER AAN HET DEPARTEMENT WIJSBEGEERTE VAN DE UNIVERSITEIT UTRECHT. HIJ IS OOK VERBONDEN AAN HET KONINKLIJK CONSERVATORIUM EN DE KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR BEELDENDE KUNSTEN IN DEN HAAG EN AAN DE HOGESCHOOL VOOR DE KUNSTEN UTRECHT. ZIJN RECENTSTE BOEK: ZULLEN WE CONTACT HOUDEN (2018) VERSCHIEEN BIJ UITGEVERIJ KLEMENT.

AUTEUR: VERA MEEWIS
FOTO: ID

VERNIEUWEN ≠ DOGMA

DE KUNSTDOCENT
ALS ONDERWIJS
VERNIEUWER

Turbulence (Black), Mona Hatoum (2014). Museum Voorlinden

'ALS JE EEN ECHTE VERNIEUWER BENT IS ELKE REMMENDE FACTOR AANLEIDING TOT EEN VERNIEUWEND ONDERZOEK!'

Wie ben jij als vernieuwer? Wie wil en kan je zijn? Op deze vragen kreeg ik van 57 innovatieve kunstdocenten antwoord. Zij gaven me een inkijkje in hun opvattingen over hun professionele identiteit als vernieuwer. In dit artikel deel ik mijn inzichten en conclusies.

Een docent met een goed ontwikkelde professionele identiteit is volgens De Koning en Kroon (2011) iemand die een verhaal kan vertellen over zichzelf als professional, op een bepaald moment in zijn loopbaan en levensloop. Deze docent kan antwoord geven op de vragen: 'Wie ben ik als docent? Wie wil ik zijn? Kan ik op mijn school de docent zijn die ik wil zijn?'

Zij of hij heeft een beeld van voorkeuren voor activiteiten, kwaliteiten, competenties en 'werkzaamheid'. Een docent kan bijvoorbeeld een smalle opvatting hebben over professionele identiteit, waarin ontwerpen en uitvoeren gescheiden zijn of een brede opvatting met juist een creatieve, scheppende rol. Lector Marco Snoek zegt het mooi: '[De docent] is hierbij de ontwerper van zijn eigen rol en didactiek en oefent een vak uit waarin hij nooit 'meester' is' (Snoek, 2004, p. 22).

Omdat ontwerpen onderdeel uitmaakt van het vak, ging ik er bij de start van het onderzoek vanuit dat kunstdocenten - zowel binnen als buiten school - hun ontwerpcompetentie inzetten voor vernieuwing van hun praktijk. Maar is dit wel zo? Ik

vroeg een groep van innovatieve kunstdocenten - voor een groot deel studenten en alumni van de diverse masters kunsteducatie - naar hun opvattingen over door hen zelf gestuurde (en niet door anderen opgelegde) onderwijsvernieuwing en hun rol, ofwel professionele identiteit, daarin. Ik stelde hen de drie vragen van De Koning en Kroon.

'IK KAN NIET ANDERS'

Vrijwel alle kunstdocenten die de vragen beantwoordden, hebben een brede beroepsopvatting waarin de docent een creatieve, scheppende rol heeft. Voor hen horen ontwikkelen en uitvoeren bij elkaar, vernieuwen is onlosmakelijk verbonden met het dagelijks werk.

Dat gebeurt deels onbewust, bijvoorbeeld als leerlingen eigenaar mogen zijn van hun leerproces of als het creatief proces uitgangspunt is. Vernieuwing is voor een deel onontkoombaar; een kunstdocent staat immers bloot aan de dynamiek van de omgeving, omdat kunst een perpetuum mobile van vernieuwing is, om niet ieder jaar hetzelfde te doen, of omdat hij of zij graag vanuit intuïtie werkt. Een kunstdocent kan ook

bewuster kiezen om te vernieuwen. Wanneer zij zichzelf of hun ideaal beschrijven nemen ze de term vernieuwer over, maar typeren zichzelf ook als maker, ontwerper, pionier, koploper, samenwerker of verbinder.

CONTEXT MAAKT VERSCHIL

Ik ontdekte dat vernieuwen niet altijd de beste omschrijving is voor de activiteiten die kunstdocenten ondernemen wanneer ze ontwikkelen. Soms zijn producten inderdaad nieuw, maar vaker gaat het om een aanpassing van een bestaand product (denk aan educatief aanbod of het curriculum) of van de visie op het vak. Dit is overigens niet verwonderlijk omdat de kerntaak van een docent gelijk blijft.

Wat wel verschil uitmaakt voor de manier waarop de rol van vernieuwer kán worden vormgegeven, is de context. Zo is er binnen het onderwijs vooral sprake van incrementele vernieuwing, vaak beter te typeren als (een groeiende) verbetering. Werkgever(s), dan wel leidinggevende(n) en collega's, hebben hierin een belangrijke, stimulerende of remmende, rol. Buiten de onderwijscontext is

er zowel veel, als weinig ruimte voor radicalere vormen van vernieuwing. Die gelijktijdigheid wordt veroorzaakt door de markt van vraag en aanbod. Deze biedt enerzijds ruimte voor productinnovatie, anderzijds hebben (zelfstandige) kunstdocenten weinig tijd voor vernieuwing omdat ze allereerst bezig zijn met hun bestaanszekerheid. Bovendien zijn er lang niet altijd financiële middelen voor innovatie beschikbaar en is er concurrentie om de beperkte middelen, waardoor kennisdeling niet altijd vanzelfsprekend is.

DRIJFVEREN, BEHOEFTE EN BEPERKINGEN

Vernieuwen is, naast ontwikkelen en verbeteren, ook zoeken. Zoeken naar nieuwe kennis, vaardigheden en praktische hulpmiddelen, zoeken op nieuwe terreinen. Zoeken naar verbindingen die samen iets nieuws genereren. En zoeken naar mensen die het enthousiasme om te vernieuwen delen. Soms betekent vernieuwen ook wachten tot de tijd rijp is. Vernieuwen draait om de *drive* vooruit te willen, te ervaren daar vrij in te zijn en dat samen met inspirerende en motiverende anderen op te kunnen pakken. Wanneer een kunstdocent veranderingen in de omgeving of bij de doelgroep waarneemt of actief bezig is met zijn of haar professionele ontwikkeling, zijn dat aanleidingen om te bewegen en de visie op het vak en primaire processen kritisch tegen het licht te houden. Professionalisering heeft hier te maken met de wil een 'goede' docent te zijn en een voorbeeld voor leerlingen. De doelgroep - de leerlingen - is de grootste motivatie en stimulans

om te willen vernieuwen en bovendien een belangrijke bron voor feedback.

Een vernieuwer heeft behoefte aan (een netwerk van) gedreven mensen (collega's, stagiaires, andere docenten/scholen, musea, bedrijven, trendwatchers) met een positieve *vibe*, een constructieve houding en gedeelde ambities. Dat netwerk is nodig om werk uit te kunnen zetten, te testen, te bespreken of feedback te vragen. Verouderde structuren, een behoudende cultuur en gebrek aan tijd en kennisdeling zijn de grootste beperkingen. Hoewel een echte vernieuwer zich daar nauwelijks door laat tegenhouden: 'Als je een echte vernieuwer bent, vind ik dat elke remmende factor aanleiding is tot een vernieuwend onderzoek!'

GEEN DOGMA

De uitspraak: 'Vernieuwen is geen dogma' is afkomstig van een van de respondenten. Voor mij verwoordt deze twee essentiële inzichten. Vernieuwen is in zichzelf niet 'goed', of altijd de beste optie. Soms kan het goed zijn om een tijdje stil te staan en te waarderen wat je hebt opgebouwd. 'Gij zult vernieuwen' is dus zeker niet de boodschap die ik wil uitdragen. Een vernieuwer is juist kritisch over dit soort externe boodschappen en weet zelf wel wanneer vernieuwing aan de orde is.

Het tweede inzicht is dat vernieuwen misschien wel boven alles betekent dat je je - vaak diepgewortelde - opvattingen en aannames ter discussie durft te stellen. En dat twijfel, naast intuïtie, ervaring, kennis en theorie, ook onderdeel van dit proces mag zijn.

EFFECTIEF LEERPROCES VOOR IEDERE DOCENT

Concluderend: vernieuwen is voor kunstdocenten het creatieve proces om kunsteducatie te veranderen, opdat het beter aansluit bij de doelgroep en de tijd waarin we leven. De praktijk aanpassen om het leren vanuit eigen drijfveren te optimaliseren. Vernieuwen is in het dagelijkse werk zowel een individueel ontwerpproces van testen en bijstellen (leren door te doen) als een collectief, eventueel interdisciplinair, samenwerkingsproces waarin men kennis van anderen benut. Een ontwerpproces kunnen uitvoeren, eventueel met anderen, hoort bij de rol van vernieuwer én bij de identiteit van een lerende professional. Creativiteit en creërend vermogen zijn daarbij de noodzakelijke competenties. Ontwerpen is een leeractiviteit die zowel bijdraagt aan vernieuwing als aan professionele ontwikkeling, of het nu zelf geïnitieerd is of in opdracht.

Dat ontwerpproces zou naar mijn idee dan ook meer gewaardeerd en benut kunnen worden als effectief, informeel leerproces op de werkplek van iedere docent. En als het daadwerkelijk komt tot een landelijke curriculumherziening, dan wordt de deskundigheid om samen met collega's, zelf (interdisciplinair) onderwijs te kunnen ontwerpen alleen maar belangrijker. ●

Vera Meewis is specialist onderzoek bij het LKCA. Het onderzoek voerde ze uit als lid van de kenniskring van het lectoraat Kunsteducatie aan de AHK.

NIEUWSGIERIG?

- Lees het hele artikel in Cultuur+Educatie 47: <https://www.lkca.nl/over-het-lkca/cultuur-plus-educatie/alle-edities/cultuureducatie-47>
- Koning, H. de, & Kroon, H. (2011). Op een dag ben je docent. Zoektocht naar professionele identiteit van docenten. Utrecht: APS.
- Snoek, M. (2004). Van veranderd worden naar zelf veranderen. Veranderingsbekwaamheid als meta-competentie van docenten. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam. Lectorale rede.

AUTEUR: MARJOLEIN ROOZEN
FOTO: MARWAN MAGROUN

MAKERS LEIDEN ROND

'ALS RONDLEIDER BEN JE EEN DYNAMO: JE WILT OPWINDEN, ENERGIE GENEREREN EN OMZETTEN IN EEN POSITIEVE ERVARING.' – BAS VAN DER KRUK

Het Nieuwe Instituut. Vlnr: Alexa Halckenbrek (muzikant, rapper), Sven Jansse (architect), Jdëlle Hoogendoorn (kunstenaar), Nevill Mitchell Martins (creator), Pia Canales (lifestyle-expert), Aissa Traore (danser, acteur), Bas van der Kruk (danser, filosoof).

Hanna Piksen is nu twee jaar hoofd educatie bij Het Nieuwe Instituut in Rotterdam. 'Dit is een knettergekke plek, waar originele denkers en kritische makers gesteund en gevierd worden. Ik wist meteen: hier kan ik mijn wildste educatiedromen gaan uitproberen. En: op deze plek ligt een gigantische kans op het gebied van overdracht. We startten een zoektocht naar manieren van rondleiden die net zo eigen zijn als het instituut zelf en vormden een team van makers en denkers die klaar waren voor deze uitdaging.'

RONDLEIDEN=MAKEN

In Het Nieuwe Instituut komen de ontwerpdisciplines architectuur, design en digitale cultuur samen. Uit een netwerk van architecten, designers en kunstenaars ontstaan onderzoeken, tentoonstellingen en uiteenlopende (internationale) samenwerkingen met de ontwerppraktijk. Elke maker uit het rondleidersteam ontwikkelt een rondleiding op grond van zijn of haar eigen visie en expertise. De gemene deler is dat elke rondleiding een maakelement bevat. Dit past niet alleen bij de identiteit van Het Nieuwe Instituut waarin ontwerpen centraal staat, maar sluit ook aan bij de visie op educatie waarin maken een belangrijke rol speelt. Alles in de wereld om ons heen is ontworpen en kan dus bevraagd worden. Iedereen is daarmee ontwerper van de toekomst.

'Mensen vinden het altijd fijn om met mij te wandelen. Ik doe eigenlijk niks anders.' – Nevill Mitchell Martins

Ondertussen hebben de rondleiders hun draai gevonden. Ze hebben de identiteit van Het Nieuwe Instituut naar hun hand gezet en vertellen elk hun eigen verhaal. Het is dan ook niet de institutionele stem die er klinkt, maar hun eigen geluid. De rondleiders staan voor de deelnemer als autonome maker, dat geeft hun verhaal een overtuigende authenticiteit en maakt elk bezoek verrassend. Want voor je het weet sta je met Bas te dansen in de museumzaal of maak je met Alexa een rap over de ontwerper van de toekomst.

'Het Nieuwe Instituut is een plek waar ik me thuis voel. Niets is hier te gek.' – Aissa Traore ●

Marjolein Roozen verzorgt de communicatie voor de educatie-activiteiten van Het Nieuwe Instituut.

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Kijk op:
<https://educatie.hetnieuweinstituut.nl/rondleiders>

ER IS GEEN ONTKOMEN AAN: JE STOPT BINNENKORT OF GAAT MET PENSIOEN. LEREN IS DELEN. DAAROM KIJKT KUNSTZONE MET DE AFZWAAIER TERUG OP ERVARINGEN EN VERANDERINGEN IN HET VELD.

REDACTIE EN SAMENSTELLING: LARA BROEKMAN / FOTO: JEAN VAN LINGEN

DE AFZWAAIER

Zodra ik binnen ben krijg ik van Fako een rondleiding door de studio's, de werkplekken en de theaterzaal van het Bijlmer Parktheater. Over een paar maanden gaat hij met pensioen. Zin heeft hij daar nog niet echt in, maar: 'het is goed dat iemand anders het stokje over neemt.'

Dat 'kunst iets kan betekenen voor mensen, ruimte kan scheppen in je hoofd en hart', ontdekte hij toen hij een locatievoorstelling over het verhaal van Odysseus maakte op het *WG-terrein* in Amsterdam. Het publiek ging, net als Odysseus, op reis en liep van de ene locatie naar de andere. Het was ook in die tijd niet altijd makkelijk om geld te verdienen met spelen en theatermaken. In de jaren negentig van de vorige eeuw werd hij gevraagd om theaterprogrammeur te worden in het tot theater verbouwde buurtcentrum De Rietwijker in Amsterdam-Noord: 'Ik ben begonnen als programmeur om podiumkunstenars te kunnen betalen.' Hij adviseert jonge makers: 'durf te vragen, betaald worden voor wat je doet is ook onderdeel van professionalisering.'

In 2009 begon hij als programmeur bij het Bijlmer Parktheater. Dat moest een eigen plek worden voor vier culturele instellingen uit Zuidoost: het Krater Theater, Circus

Elleboog, de Jeugdtheaterschool Zuidoost en de 5 o'clock class. In het begin waren er vraagtekens, want: een theater in Zuidoost, werkt dat wel? Inmiddels is het Bijlmer Parktheater stevig geworteld in de wijk en dient het als voorbeeld voor andere theaters in Amsterdam. 'Hou dat vast', is Fako's advies en ook: 'blijven gaan. Het feit dat hier een theater staat met een kunstuitstraling, is fantastisch.'

Het meest trots is hij op de coproductie met Orkater, de voorstelling *Woiski vs. Woiski* (2018) dat het verhaal van vader en zoon Woiski vertelt die als een van de eerste Surinamers naar Nederland kwamen. Veel bewoners uit Zuidoost herkennen zich in de voorstelling over identiteit, immigratie en ontworteling. Inclusiviteit is belangrijk bij de programmering: 'We willen geen kopie van theaters in de stad zijn, het moet aansluiten op de bewoners uit de wijk, we willen verhalen vertellen die nog niet verteld zijn en we willen kleur zien.'

'Diversiteit is een kracht', zegt Fako. 'niet alleen op het toneel maar ook in de samenwerking hier, een gemixt team heeft meer ogen en oren.' Hij koestert die ervaring en neemt 'm mee naar de volgende fase in zijn leven. Wat die behelst? Dat weet hij nog niet precies.

CV FAKO KLUIVING

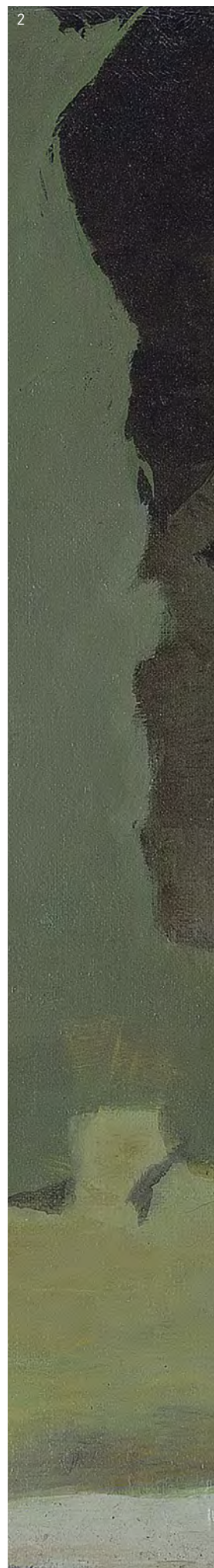
**FAKO KLUIVING BEGON ALS THEATERMAKER EN ACTEUR OP O.A. *OEROL* EN *BOULEVARD OF BROKEN DREAMS*.
HIJ WAS THEATERPROGRAMMEUR BIJ DE RIETWIJKER IN AMSTERDAM-NOORD, DE KRAKELING
EN HET BIJLMER PARKTHEATER. HIJ WAS MEDEOPRICHTER VAN PEUTERTHEATERFESTIVAL 2 *TURVEN HOOG*.**

THE RETURN

Museum De Pont in Tilburg organiseerde in 1995 de eerste Nederlandse tentoonstelling van het werk van de Belgische schilder Luc Tuymans. Tuymans keerde terug met een tweede overzicht, dat hij toepasselijk de titel *The Return* gaf. Hendrik Driessen, directeur van De Pont, nam met deze tentoonstelling afscheid van het museum waaraan hij sinds de oprichting verbonden is geweest. De tentoonstelling, in nauwe samenwerking met de kunstenaar samengesteld, omvat schilderijen uit de periode 1975 tot nu, met enkele recente werken die niet eerder te zien waren.

**Luc Tuymans, The Return.
29 juni – 17 november 2019**

1. Mwana Kitoko (2000). Collection S.M.A.K. (Stedelijk Museum voor Actuele Kunst), Gent. Courtesy David Zwirner, New York – London. Photo: Ben Blackwell
2. The Servant (1990). Private Collection. Photo: Studio Luc Tuymans

BOEKSIGNALEMENTEN

GESPOT

KUNSTZONE SPOT DE ALLERNIEUWSTE
PUBLICATIES DIE ER TOE DOEN.
LEES EN WORD WIJZER.

LITERATUUR

HEIDI HEINONEN EN PETRA FABER

DANS IN HET
BASISONDERWIJS

In de tweede editie DANS! zijn de resultaten van onderzoek, beleidsvorming en jarenlange ervaring vertaald naar een praktische handreiking voor het basisonderwijs. Het theoretische deel onderbouwt de didactiek van het vak. Leertheorieën, leerprocessen en ontwikkelingspsychologie komen daarin o.a. aan de orde. Voorts is er een duidelijke leerlijn voor pabo-studenten, van een eerste dansactiviteit tot het volledig zelf ontwerpen van lessen. Verschil met de eerste editie: nieuwe inzichten op het gebied van 21e-eeuwse vaardigheden, creativiteitsontwikkeling en

onderzoekend vermogen. Bovendien is er aandacht voor de receptie van professionele dans, meer variatie in voorbeeldlessen, kijkwijzers en praktijkvoorbeelden.

DANS! Praktisch handboek voor het basisonderwijs / E. Heijdanus, A. van Nunen, R. Hueskens en P. Verhallen. - Bussum: Coutinho, 2019. - 2e ed. - ISBN 978-90-4690-624-8. Bestellen bij uitgeverij Coutinho.

Hoe help je leerkrachten in het basisonderwijs om dans een plaats te geven in hun lespraktijk? Door hen te laten leren over, door en van dans, wordt dans voor hen en hun leerlingen meer dan een (eenmalige) ervaring. Ze leren de

'taal' van dans én via dans over zichzelf, elkaar en hun omgeving. Het LKCA stelde een handreiking samen waarin tekst, beelden en bronnen een beeld geven van de mogelijkheden en de rijkdom van dans in het basisonderwijs.

Handreiking Dans'es: Voor iedereen die iets met dans wil in het basisonderwijs / A. van Nunen, D. Bouwmeester, G. Bomhof (red.), e.a. - Utrecht: LKCA, 2019. Beschikbaar via de website van het LKCA.

AANDACHTIG KIJKEN

Ooit ontwikkelde Amy E. Herman de training *The Art of Perception* voor studenten geneeskunde. Ze werkte deze verder uit en gaf hem o.a. ook aan de New Yorkse politie NYPD. In *De kunst van het observeren* neemt Herman je mee in haar training aan de hand van voorbeelden en veel oefeningen. Samen met haar bestudeer en analyseer je kunstvoorwerpen. Haar motto: 'door aandachtiger te kijken leer je je gedachten te ordenen, strategisch en kritisch te denken, betere besluiten te nemen en empathischer te zijn'.

De kunst van het observeren: Scherper denken door aandachtig kijken / Amy E. Herman. - Amsterdam: Atlas Contact, 2016. Bestellen bij uitgeverij Atlas Contact.

BRONNENBANK
OP HET SNIJVLAK
VAN KUNST,
WETENSCHAP EN
TECHNOLOGIE

De *ArtScience Database* is een bronnenbank voor leerlingen en docenten in het voortgezet onderwijs. Hier vind je voorbeelden van werk op het snijvlak van kunst, wetenschap en technologie. Ze laten zien hoe bijvoorbeeld kunstenaars en wetenschappers gezamenlijk oplossingen bedenken voor complexe problemen. Je kunt de

bronnen vinden door te zoeken op de categorieën idee, mens, machine, object en netwerk of op vak: kunst, biologie, natuurkunde, informatica, scheikunde, wiskunde en techniek. Naast een beschrijving van het werk zijn er kritische vragen, opdrachtsuggesties en verdiepingsstof toegevoegd.

ArtScience Database / ArtechLAB; Lectorenplatform Onderwijs op het snijvlak van kunst, wetenschap en technologie. - 2019
Website artsciencedatabase.com

STUDENTEN
MBO TOERISME
MOTIVEREN VOOR
ERFGOED

Wat is het belang van de verbinding tussen erfgoededucatie en mbo Toerisme en hoe krijg je de student enthousiast voor erfgoed? Else Loof onderzocht dit in opdracht van Stichting Cultuurbehoud Breda (SCB). Vooral voor mbo-studenten Toerisme is educatie over erfgoed van belang. Het vormt hen als persoon en in hun beroepsmatige houding ten opzichte van hun toekomstige vak. Studenten zijn intrinsiek te motiveren voor de waarde van erfgoed als zij op een serieuze manier bij erfgoed betrokken worden.

Erfgoed als winst?! / E. Loof. - 2017. - Masterscriptie Fontys Hogeschool, Master Kunsteducatie. Beschikbaar via de informatiebank van het LKCA.

De vermelde publicaties zijn opgenomen in de informatiebank van het LKCA met vakliteratuur & onderzoek over beleid en praktijk op het gebied van cultuureducatie en actieve cultuurparticipatie/amateurkunst.
Meer informatie: www.lkca.nl / Email: info@lkca.nl (030)7115100

PODIUMKUNSTEN

ON STAGE

WELKE VOORSTELLINGEN MAG JE DE KOMENDE TIJD
NIET MISSEN VOLGENS KUNSTZONE?
LEG JE TONEELKIJKER ALVAST KLAAR.

Foto: Jean van Lingen

THEATER

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN

MOUNIR PAST
NIET IN HOKJE

In zijn theatersolo vertelt Mounir Samuel dat hij als kind met zijn vader meewilde naar het koffiehuis. Helaas ging dat niet, want meisjes mochten er niet naar binnen. Nu mag dat wel, want vrouwen hebben hun plek in de Egyptische koffiehuisen opgeëist én Mounir wordt eindelijk erkend als de man die hij is. De voorstelling *En toen schiep God Mounir* is een opmerkelijke kennismaking.

Mounir Samuel (1989) is politicoloog, journalist, auteur en theatermaker van Egyptisch-Nederlandse afkomst. Trots lurkt hij in zijn solo aan een waterpijp. Hij vertelt het verhaal van zijn verandering en de achtbaan van zijn leven. Het zijn anekdoten

over gebeurtenissen die werkelijk plaatsvonden en die laten zien hoe bevooroordeeld zijn omgeving is, bedreigend zelfs, en hoe hij daarmee omgaat. Dat is soms confronterend, soms ook geestig.

Maar het gaat niet alleen om hoe men naar hem kijkt. De voorstelling gaat vooral over identiteiten en de vervelende behoefte om mensen in hokjes te plaatsen. Juist daardoor ontbreekt een open houding en ben je niet in staat te kijken naar hoe iemand werkelijk is. Het is een eerlijk en oprecht verhaal dat Samuel vertelt en je gaat moeiteloos met hem mee, zelfs als je de grenzen van je eigen comfortzone overschrijdt. Hij heeft een missie en de noodzaak ervan werkt aanstekelijk. Samuel is geen geschoold acteur, soms haperen zijn improvisaties

en loopt het allemaal minder vloeiend dan gewenst, maar dat maakt hem ook weer sympathiek.

Mounir Samuel speelt in het theater en soms ook op school. Het is te hopen dat veel jongeren zijn verhaal te horen krijgen en even mogen worstelen met hun eigen hokjesgeest. Ook zijn boeken, zoals *God is groot* en *Liefde is een rebelse vogel*, kunnen daarvoor gebruikt worden.

www.mounirsamuel.nl

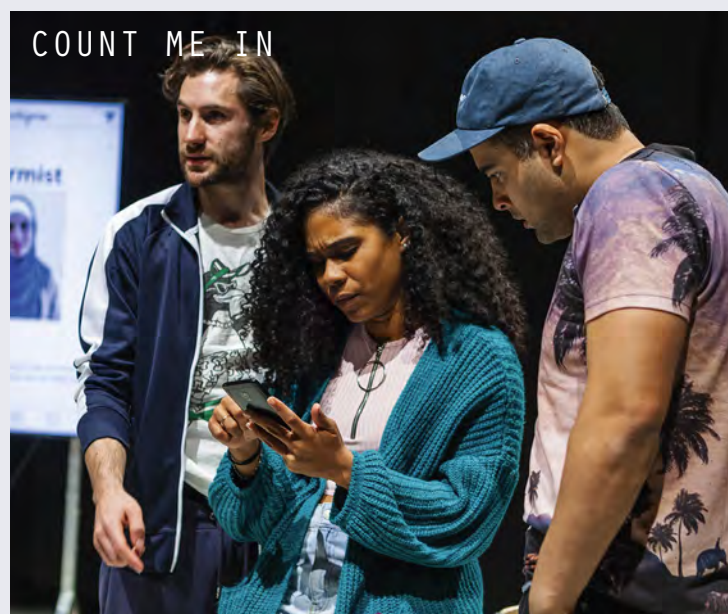
AANSPREKENDE
DILEMMA'S

Theatergroep PlayBack maakt al vele jaren maatschappelijke thema's bespreekbaar onder jongeren. Na de voorstelling gaan de spelers in gesprek en confronteren hen met dilemma's. 'Herken je dit? Wat zou jij gedaan hebben? Kom maar naar voren, dan spelen we de scène nog een keer en mag jij laten zien hoe jij zou reageren.' Een ijzersterke formule, die jongeren activeert mee te doen. *Count Me In*, een van de huidige voorstellingen, is geschikt voor vmbo tot en met mbo en gaat over culturele diversiteit en tolerantie.

De kracht van Playback is kleinschalig theater, met een bijzondere aanpak. Jongeren worden direct en zonder oordeel aangesproken, maar wel duidelijk. In het begin vertellen drie acteurs welke rollen ze spelen. Dat doen ze vervolgens overtuigend en herkenbaar. Het gaat vooral om de vrienden Jesse en Ridwan die ruzie krijgen. Jesse heeft met de zus van Ridwan gekust en dat doet je niet als vriend. Of toch wel? Op school moeten ze als straf nadenken over vrijheid en oorlog en komen dan geleidelijk dichter bij elkaar.

Een voorstelling die inspeelt op de polarisatie in de samenleving waar zij elkaar niet vinden en vriendschap niet eenduidig is. Met een open houding en gevoel voor humor maken de acteurs een gevoelig onderwerp bespreekbaar en laten zien dat respect begint met open staan voor de ander. En dat het lastig is, omdat je altijd denkt vanuit je eigen cultuur. Playback op school is altijd de moeite waard. Dikwijls gaan voorstellingen een lange tijd mee, soms zelfs wisselen spelers elkaar af. Zo is ook *NU*, speciaal voor het mbo, over omgaan met je financiën en groepsdruk al een tijdlang een aansprekende voorstelling. De groep speelt zo'n 800 schoolvoorstellingen per jaar.

www.tgplayback.nl

THEATER

AUTEUR: HENK LANGENHUIJSEN

CULTUUR BARBAAR

DE MONA LISA, IS DAT EEN TOETJE? OF... WACHT, NIET? SOMMIGE LEERLINGEN ZIJN MET RECHT EEN CULTURBARBAAR TE NOEMEN. MAAR ZE HOEVEN ECHT GEEN EXPERT TE ZIJN OM EEN FILM OF KUNSTWERK MOOI TE VINDEN. KUNSTZONE EN CJP KIEZEN VOOR JOU DE LEUKSTE EVENTS UIT, VOOR JEZELF EN JE LEERLINGEN.

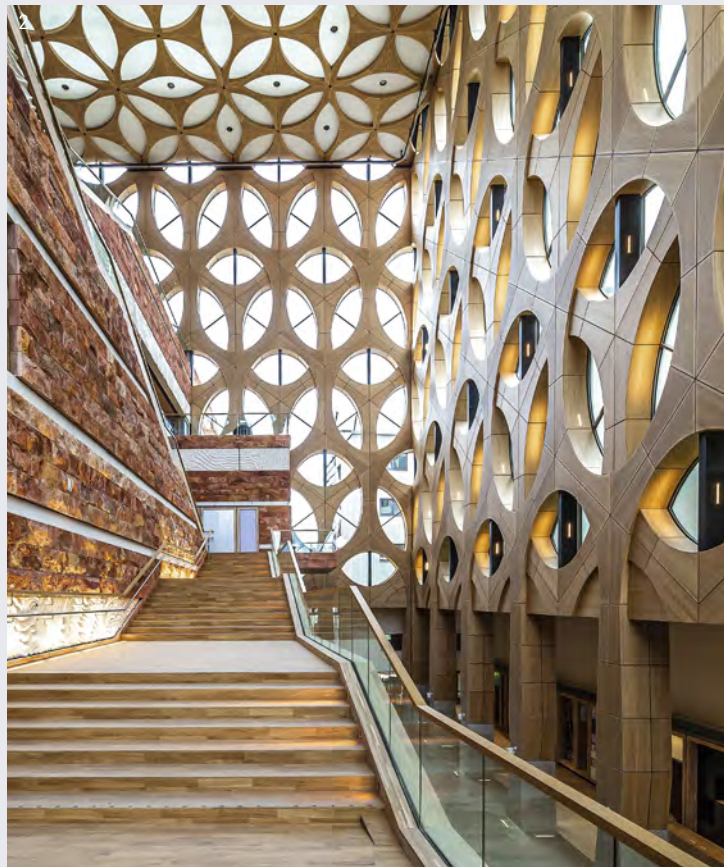
Studio Rosengarde, Presence Press Release 01

1:

DAAN ROOSEGAARDE - PRESENCE

Fietsen over een lichtgevende versie van Van Goghs *Sterrennacht*, het klinkt als een droom maar het kan echt. Daan Roosegaarde ontwierp een lichtgevend fietspad gebaseerd op het beroemde schilderij. Het werk van Roosegaarde is nu voor het eerst te zien in een solotentoonstelling. Speciaal voor het Groninger Museum ontwierp

hij de interactieve ervaring *Presence*. Je kunt hier niet fietsen, maar hoeft ook niet in stilte voor een schilderij te staan. Je mag de kunst niet alleen aanraken, het moet! Jouw deelname is het kunstwerk. Laat je afdruk achter op de muren en waadt door een zee van lichtgevende bolletjes. Eén waarschuwing: je schoenen zitten na je bezoek geheel vol met deze kleine rakkers. Tot 12 januari // Groninger Museum, Groningen // € 5,- korting met CJP // <https://www.groninger-museum.nl/kunst/tentoonstellingen/daan-roosegaarde-presence>

Binnenkant gebouw Naturalis – Atrium 4

2:

NIEUWE NATURALIS

Soms is de wereld om je heen nog mooier dan kunst. Kijk maar eens naar een BBC-documentaire als *Planet Earth* en je ziet de meest bizarre en kleurrijke dieren langskomen. Van een geelgroen gekuifde kaketoetoe tot een gevlekte spitssnuitcapibara, allemaal zijn ze even mooi. Sinds augustus is Naturalis weer open. En hoe! Er zijn negen fonkelnieuwe

tentoonstellingszalen en het compleet veranderde gebouw is op zichzelf al een bezoekje waard. In Naturalis zie je de natuur in haar volle glorie. De reusachtige collectie laat prachtig de biodiversiteit op planeet aarde zien. In het nieuwe gebouw is er eindelijk ook voldoende ruimte voor de immense T-Rex, maar ook een gekleurde mestkever komt hier volledig tot zijn recht, net een klein schilderijtje. Naturalis, Leiden // € 1,- korting met CJP // <https://www.naturalis.nl>

Studio Schulte-Schultz, Wintertuinfestival

3:

WINTERTUINFESTIVAL

Veel welgestelde mensen hadden vroeger een collectie bijzondere tropische planten om indruk te maken op hun vrienden. Eén probleem: in de winter was het veel te koud in Europa. Enter de orangerie of wintertuin, een gebouw waar die planten 's winters werden neergezet. In het koudste seizoen van het jaar kon je daar naar binnen lopen en je verwonderen over het exotische natuurschoon. Op *Wintertuin Festival* zie je weliswaar geen planten, maar ander moois om je over te verwonderen is er genoeg. Op dit literatuurfestival staan iedere november grote namen en heel veel jong talent. Stap de winterse kou uit en verwarm je aan prachtige gedichten en spannende verhalen. 27 t/m 30 november // verschillende locaties, Nijmegen // tot € 5,- korting met CJP // <https://www.wintertuinfestival.nl>

4:

LITTLE WOMEN

Emma Watson, Timothée Châtalet, Meryl Streep en Saoirse Ronan: dat deze acteurs samen in een film spelen is al genoeg reden om te gaan. Het verhaal van *Little Women* is ontleend aan het gelijknamige boek van Louisa May Alcott. Vier zussen groeien rond 1860 op in de Verenigde Staten en moeten de conventie dat vrouwen alleen geschikt zijn om echtgenote en moeder te worden doorbreken om hun dromen waar te maken. 'I am so sick of people saying that love is all a woman is fit for', zegt tweede zus Jo. Net als *Lady Bird*, de film die regisseur Greta Gerwig eerder maakte, belooft *Little Women* liefdevol en hartverwarmend te worden, de ideale kerstfilm dus. Vanaf 25 december in de bioscoop // verschillende bioscopen // tot € 2,50 CJP-korting

CIRCOLO Campagnebeeld. ©Karin Jonkers 1(luisnede 2_53907)

5:

CIRCOLO FESTIVAL

Denk jij bij circus nog steeds aan een leeuwentemmer, een clown en een heen en weer slingerende acrobaat? Tijd om daar verandering in te brengen. Op *Festival Circolo* zie je het circus van de toekomst: tegendraads, experimenteel en vol verrassingen. Een evenement bomvol eigentijds circus, met acrobatiek die zowel adembenemend als geëngageerd is en voorstellingen die op het grensvlak liggen van circus, theater, performance en dans. Dit jaar strijkt het festival voor het eerst neer in het stadshart van Tilburg. Zit op het puntje van

je stoel tijdens een imponerende show of sluit aan bij een intiem optreden naast een kampvuurtje, er is voor elk wat wils. 16 t/m 20 oktober // verschillende locaties, Tilburg // 20% korting met CJP // <https://www.festivalcircolo.nl>

6:

BOYS WON'T BE BOYS

Jongens die niet aan het mannelijkheidsideaal voldoen denken vaak dat ze iets fout doen. Maar zijn zij in tijden van #MeToo, homofobie en seksisme misschien

juist de oplossing? Theatremaker Rikkert van Huisstede denkt van wel. Voor zijn voorstelling *Boys Won't Be Boys* verzamelde hij een groep mannen om zich heen die - net als hij - stereotypen doorbreken en die hun gevoelige, kwetsbare en flamboyante kant durven te laten zien. In de voorstelling hebben zij allemaal vijf minuten de tijd om een persoonlijk verhaal te delen via spoken word, dans, poëzie, mime of rap. Met deze voorstelling wil Van Huisstede mannen aanmoedigen alle verschillende kanten van zichzelf te laten zien. Tot 10 januari // verschillende theaters // tot € 8,- korting met CJP // <https://boyswontbeboys.nl>

Little Women. © CTMG Inc.

**HELPDESK ARBEIDSVOORWAARDEN
VOOR VLS- EN VONKC- LEDEN**

VONKC en VLS voorzien in een helpdeskfunctie voor belangenbehartiging en arbeidsvoorwaarden, deze wordt bemand door Remko Littooij. Voor algemene en specifieke vragen kunt u bij de helpdesk terecht.

Bijvoorbeeld: Hoe zit het met mijn uren uit het levensfasebewust personeelsbeleid? Hoe gaat de re-integratie na/tijdens ziekte? Is mijn taakinvulling wel juist? Ik heb nog steeds geen benoemingsakte, wat nu?

U kunt een e-mail sturen met de uitleg van uw probleem. Zo kan de helpdesk een terzake antwoord formuleren dat u telefonisch of via e-mail terugontvangt. U kunt ook telefonisch contact opnemen.

ARBEIDSVOORWAARDEN VLS

t.a.v. Remko Littooij
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
(06) 16500695
advies@
onderwijsvakbondsjuristen.nl

ARBEIDSVOORWAARDEN VONKC

t.a.v. Remko Littooij
Baarzenstraat 19A
5262 GD Vught
(06) 16500695
advies@
onderwijsvakbondsjuristen.nl

VOLG ONS

www.fvov.nl
twitter.com/FederatieFvOv
www.vls-cmhf.nl
twitter.com/VLScmhf
www.vonkc.nl

Als de helpdesk onbemand of in gesprek is kunt u een bericht achterlaten. U wordt dan zo spoedig mogelijk teruggebeld.

LIDSTAAT

DE VAKVERENIGINGEN BEHARTIGEN DE POSITIE VAN DE KUNSTVAKKEN EN HUN DOCENTEN. IN LIDSTAAT LEEST U OVER HUN REILEN EN ZEILEN EN WAT HEN ZOAL BEZIGHOUDT.

ADVIES VERNIEUWING BOVENBOUW VO

REDACTIE EN SAMENSTELLING: VLS & VONKC

AUTEUR: YVONNE LEBBINK

Sinds het begin van het project *Curriculum.nu* hebben de vakverenigingen het ontwikkelteam Kunst & Cultuur feedback gegeven op hun voorstellen voor herziening van het curriculum voor het kunstonderwijs. Het gaat om de kern van wat leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs moeten kennen en kunnen.

Voor 1 november 2019 adviseren we ook over de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, van zowel die van vmbo bb, kb, gl/tl als havo en vwo. VONKC werkte daartoe de afgelopen maanden nauw samen met de BDD. Op 25 september is er een inspirerende discussiebijeenkomst

geweest met leden werkzaam in de diverse bovenbouwen. De uitkomsten stemmen we af met VLS en VNK-e.

Curriculum.nu beoogt de doorlopende leerlijn te versterken, vakinhoudelijke samenhang te bevorderen, fragmentatie en overladenheid te beperken en de keuzeruimte voor leerling, leraar en/of school te vergroten. Deze doelen vormden - samen met de onderstaande vragen - de leidraad voor onze adviezen voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

- Wat is er nodig om de examenprogramma's van de kunstvakken in de verschillende schoolsoorten

in lijn te brengen met de huidige opbrengsten van *Curriculum.nu*?

- Welke inhoudelijke aanknopingspunten zien we?
- Wat is er nodig om tot bijstelling van de examenprogramma's te komen?
- Wat is dan nodig voor vervolgonderwijs?
- Is meer samenhang mogelijk in de huidige profielen, hoe en met welke vakken?
- Hoe kan een concreet voorstel voor de examenprogramma's (de eindtermen) eruit zien waarin de (eventueel ervaren) overladenheid is teruggedrongen?
- Is het mogelijk om in de examenprogramma's meer keuzeruimte te creëren voor docenten (en/of leerlingen)?
- Wat willen we nog meer aan de orde stellen in ons advies?

We keken naar de verscheidenheid van de huidige examenvakken: wat is belangrijk, wat willen we handhaven, wat kan anders? Ons advies is te vinden op de websites van de verenigingen en zal worden gebruikt bij de vormgeving en voorbereiding van de volgende fase van *Curriculum.nu*, waarin het gaat over vakvernieuwing in de bovenbouw en herziening van examenprogramma's. Ook daarover adviseren we weer. En we nodigen jullie uit daarbij volop met ons mee te denken.

Foto: Frank Auperlé & Het Wilde Oog

COLOFON

KUNSTZONE TIJDSCHRIFT VOOR KUNST EN CULTUUR IN
HET ONDERWIJS NUMMER 6, NOVEMBER 2019.
KUNSTZONE WORDT UITGEGEVEN DOOR STICHTING KUNSTZONE.

Pien School
Hoofdredactie

Esther Schaareman
Hoofdredactie

Marjo van Hoorn
Hoofdredactie/eindredactie

Floor Roos
Redactie beeldend

Martijn Mansvelder
Redactie muziek

Mariska van der Vaart
Redactie muziek

Lara Broekman
Redactie podium

Willemijn van de Walle
Redactie podium

Laura Kool
Redactie podium/dans

Sterre Stof
Redactie beeld en
social media

Lennie Steenbeek
Redactie beeld

HOOFDREDACTIE@KUNSTZONE.NL
EINDREDACTIE@KUNSTZONE.NL
REDACTIEBEELDEND@KUNSTZONE.NL
REDACTIEMUZIEK@KUNSTZONE.NL
REDACTIEPODIUM@KUNSTZONE.NL
REDACTIEBELEID@KUNSTZONE.NL
BEELD&ONLINEREDACTIE@KUNSTZONE.NL

KZ06//2019

MEDEWERKERS

Frank Auperlé
Dominique van Egeraat
Petra Faber
Aafje Gerritse
Rob van Gerwen
Sophie van Heesewijk
Marije Kuijs
Henk Langenhuijsen

Jeroen Rop
Thea Vuik

THEMACOORDINATIE
Marjo van Hoorn

COVER

Joris Crielaard

ART DIRECTION &
VORMGEVING

Marie José Kakebeeke
mjkakebeeke@gmail.com

DRUK

Veldhuis Media Raalte
www.veldhuismedia.nl

Aan deze Kunstzone werken de volgende vakverenigingen mee

BDD

Beroepsvereniging docenten
Theater en Drama
Lidmaatschap jaarlijks
schriftelijk opzegbaar voor
1 december
(www.docentendrama.nl)
info@docentendrama.nl
Baarzenstraat 19A / 5262 GD
Vught, tel. 06 10827616

VLS

Vereniging Leraren Schoolmuziek
Lidmaatschap jaarlijks
schriftelijk opzegbaar voor
1 oktober (www.vls-cmhf.nl)
info@vls-cmhf.nl
Kluppelshuizenweg 32 / 7608 RL
Almelo / tel. 0546 491745

VONKC

Vereniging Onderwijs Kunst en
Cultuur
Lidmaatschap jaarlijks
schriftelijk opzegbaar voor
1 december (www.vonkc.nl)
info@vonkc.nl
Baarzenstraat 19A / 5262 GD
Vught / tel. 06 10827616

ABONNEMENT

Binnenland: € 52,50
Buitenland: € 99,75
De abonnementsperiode loopt
voor de duur van een jaar.
Opzegtermijn 1 maand voor
het einde van het abonnement.
Zie ook [www.kunstzone.nl/
abonnementsvoorwaarden/](http://www.kunstzone.nl/abonnementsvoorwaarden/)

ISSN

1570-7989

VERKOOP ADVERTENTIES EN
STICHTING KUNSTZONE

Ineke Kitslaar
Baarzenstraat 19 A
5262 GD Vught
(06) 10827616
secretariaat@kunstzone.nl

WWW.KUNSTZONE.NL & VOLG ONS
www.facebook.com/kunstzone
[www.youtube.com/user/
kunstzone](https://www.youtube.com/user/kunstzone)
[www.instagram.com/
kunstzone](https://www.instagram.com/kunstzone)

HEEFT U EEN VRAAG OVER
KUNSTZONE OF WILT U EEN
WIJZIGING DOORGEVEN?

Stuur dan een mailtje naar
secretariaat@kunstzone.nl

Onze privacyverklaring kunt u
vinden op onze website:
www.kunstzone.nl/privacy/

Niets uit deze uitgave mag
worden verveelvuldigd en/of
overgenomen zonder schriftelijke
toestemming van de uitgever.

MUSEUMLES OP LOCATIE
INCL. VAKDOCENT VIDEO
KOSTEN: €35

RESERVEREN: 077 352 2112

Filming Freedom

- MEDIAWIJSHEID
- HISTORISCH BRONMATERIAAL
- MAAK EEN VIDEO
- CREATIEF & INTERACTIEF

provincie limburg
DE PROVINCIE LIMBURG
FINANCIERT HET LIMBURGS MUSEUM

Limburgs Museum
VRIJHEID IN BEELD

LIMBURGSMUSEUM.NL/FILMINGFREEDOM

De VLS is een vereniging, waar muziekdocenten elkaar vinden. Waar de belangen van goed muziekonderwijs samen met het bevorderen van een gezond kunst- en cultuur klimaat voorop staan. De VLS komt op voor haar leden wanneer het gaat om advies over voldoende uren, goede rechtsbescherming of een werkbare lesruimte. Daarnaast is er veel aandacht voor huidige en toekomstige ontwikkelingen binnen het vakgebied en is er initiatief wanneer de situatie dit vraagt.

Doe mee en
word lid van
de VLS. Een
abonnement op
Kunstzone is
inbegrepen!

Ga voor aanmelding
en nog veel meer
informatie naar de site
www.VLS-cmhf.nl

